

September 2014

Terebinth

tijdschrift voor funeraire cultuur

KONINKRIJK
BELGIE

B. C. DEWILDE

1880

31-1-1919

Special De Grote Oorlog
Funeraire sporen van de Eerste Wereldoorlog
in neutraal Nederland

Een hart voor begraafplaatsen? Steun De Terebinth!

De Terebinth, opgericht in 1985, is een onafhankelijke, landelijke vereniging van vrijwilligers, die zich inzet voor de funeraire cultuur in Nederland. Heeft u belangstelling voor begraafplaatsen of wilt u zich actief inzetten binnen de vereniging, word dan lid of donateur van De Terebinth.

Wat doet De Terebinth

De Terebinth zet zich in voor het behoud van kerkhoven, begraafplaatsen en grafmonumenten, bijvoorbeeld door:

- beheerders te adviseren over behoud en onderhoud van begraafplaatsen en kerkhoven
- begraafplaatsen en kerkhoven te monitoren
- te helpen bij het opknappen van oude (graf)monumenten
- het mede-organiseren van de Week van de Begraafplaats

Steun Vereniging De Terebinth

U kunt De Terebinth steunen door:

- lid te worden van de vereniging
- een abonnement te nemen op het tijdschrift Terebinth
- donateur te worden van de vereniging

U kunt zich als lid, abonnee of donateur opgeven via de website: www.terebinth.nl of stuur een mailtje naar bureau@terebinth.nl ovv lid, abonnee of donateur

Graven op internet: Eerste Wereldoorlog en funeraire cultuur

Nederland was in de Eerste Wereldoorlog neutraal, maar dat betekent niet dat er in ons land geen herinneringen aan deze jaren bewaard zijn gebleven. In de gids *Tastbare herinneringen 1914-1918* vind je meer dan zeventig plaatsen van herinnering waaronder graven en monumenten voor Belgische, Britse en Duitse militairen en vluchtelingen op begraafplaatsen in Nederland.

Op een gedeelte van de Oude Begraafplaats in Nunspeet liggen 650 anonieme Belgische vluchtelingen begraven.

Slechts drie graven zijn gemarkeerd, waaronder het graf voor het jongetje Philips Polak, een nog geen driejarig slachtoffer van de oorlog. Een zoektocht op internet wie dit jongetje was en waarom juist hij een grafsteen kreeg levert niets op.

Over de Belgische soldaat M.F. Bosmans die op 21 januari 1919 in Dokkum overleed en werd begraven op de algemene

begraafplaats is dankzij spuurwerk van Kees Bangma meer bekend. Een boeiend verhaal over hoe een geïnterneerde militair terecht kwam in Dokkum.

In de laatste update van de website Atelier Terre Aarde staat een interessant verslag over een funeraire reis door Noord-Frankrijk dat goed aansluit op het artikel van Liesbeth Vermeulen in dit nummer. Tijdens de Eerste Wereldoorlog zijn op Ameland de lichamen van 21 omgekomen zeelieden aangespoeld. Sommigen werden begraven op één van de begraafplaatsen op het eiland, anderen werden begraven op de plaats waar ze werden gevonden. In de loop der jaren zijn de lichamen van wie de identiteit of nationaliteit bekend was, herbegraven in Ysselsteyn, Noordwijk en Den Haag. De graven van de onbekende soldaten zijn verdwenen of door de zee opgenomen. Een andere goede bron voor informatie is het forum Bezienswaardigheden

en begraafplaatsen op de site Eerste Wereldoorlog 1914-1918.

Bartho Hendriksen
b.w.hendriksen@planet.nl

Links

- Tastbare herinneringen, <http://alfredstaarman.nl/wp-content/uploads/MARIUS1.PDF>
- Frans Bosmans, voor altijd in Dokkum, www.wereldoorlog1418.nl/bosmans-dokkum/index.html#05
- Funeraire reist(ri)p: Vimy, www.atelierterreaarde.nl/funeraire-reistrip
- Oorlogsgraven uit de Eerste Wereldoorlog op Ameland, www.amelanderhistorie.nl/news/oorlogsgraven-uit-de-eerste-wereldoorlog-op-ameland-1/
- Eerste Wereldoorlog, www.eerste-wereldoorlog-2014-2018.nl/forum-31.html

De links staan ook op <http://tijdschrift-terebinth.nl>

Funeraire varia

Protest tegen sluiting aula Vredenhof

Ondanks protesten van nabestaanden en Vereniging De Terebinth heeft de PC Hooft Groep, eigenaar van begraafplaats Vredenhof in Amsterdam, de aula op deze begraafplaats per 1 juli gesloten. Het gebouw heeft groot onderhoud nodig en gezien het teruglopende aantal begrafenissen is dat volgens de eigenaar niet meer te betalen. Het gebouw zal worden verkocht.

Bewoners van de Jordaan die veel gebruik maken van de begraafplaats, reageerden bij de bekendmaking in mei boos. Voor hen

hoort het laatste afscheid thuis in de aula. Daarom organiseerden zij op zondag 1 juni een protestdemonstratie bij de ingang. Dat gebeurde in de Week van de Begraafplaats die juist op de toekomst van de klassieke begraafplaats is gericht.

Terwijl buiten Amsterdamse bandjes optraden, konden medestanders binnen een petitie tekenen. Ze deden dat liefst 1.400 keer. De woordvoerders van het protest hebben een advocaat in de arm genomen en willen het gebouw ook wel opkopen en zelf gaan exploiteren. De actievoerders krijgen steun van derden. Zo stelde de lokale Partij van de Arbeid vragen over de gang van zaken. Ook De Terebinth liet van zich horen. Dit protest komt vanzelfsprekend voort uit de doelstelling van onze vereniging om

belangrijke funeraire cultuur te beschermen. De Terebinth heeft de PC Hooft Groep per brief gewezen op het funeraire belang van de aula. Op verzoek van Amsterdamse aansprekers is Vredenhof ontworpen door de gerenommeerde tuinarchitect Leonard Springer. Voor deze in 1897 geopende begraafplaats tekende de al even bekende architect Abraham Salm een villa-achtig gebouw met een torentje. Hier konden nabestaanden in beslotenheid en beschut tegen weer en wind afscheid nemen.

Waarschijnlijk is dit de eerste aula op een begraafplaats. Juist de combinatie is van groot funerair belang. Hopelijk is het laatste woord over de sluiting nog niet gezegd.

Wim Cappers

Protest op 1 juni tegen de sluiting van de aula

Inhoud

In 2014 is het een eeuw geleden dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak. Nederland was neutraal en heeft voor deze oorlog lange tijd nauwelijks belangstelling gehad. Nu wordt de eerste grote oorlog zelfs door ons uitvoerig herdacht. Dat gebeurt onder meer op militaire begraafplaatsen die in België en Frankrijk stille getuigen zijn van de miljoenen gesneuvelden.

Heeft Nederland ook funeraire herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog? Op het eerste gezicht niet. Ons bekendste slachtoffer is de exotische danseres Mata Hari uit Leeuwarden. De Fransen executeerden haar vanwege spionage. Maar een graf van haar is er niet. En de vissersboten die op mijnen liepen of door buikboten werden beschoten, rusten op de zeebodem. Vissersdorpen kennen alleen monumenten voor niet teruggekeerde bemanningen.

Uiteraard vertelt dit themanummer over de totstandkoming van militaire begraafplaatsen. Deze *special* laat vooral zien dat de Eerste Wereldoorlog zelfs in neutraal Nederland funeraire sporen achterliet. Zo vluchtten één miljoen Belgische burgers en tienduizenden militairen naar ons land. Van hen stierven aan het eind van de oorlog velen aan de Spaanse Griep.

Schrijnend is het verhaal over de zesjarige Woutje van de Velde die in 1917 door een Belgische militair werd verkracht en vermoord. Ze ligt begraven op Oostergaarde in Harderwijk. Het monument van de onvolgroeide boom heeft België betaald. Zo zijn er meer, vaak onbekende funeraire overblijfselen. Hieraan kleven opgefriste herinneringen en gewijzigde betekenissen. Ze zetten aan tot lezen, kijken en wellicht een bezoek aan bijvoorbeeld het Belgenmonument, het Belgisch militair ereveld of het mausoleum in Doorn.

Wim Cappers, hoofdredacteur

En verder

- 2 Graven op internet / Funeraire varia
- 3 Mens & Plek: Benoni DeWilde
- 4 De ontdekking van de Grote Oorlog
- 6 Boeken- en mediabrieven Eerste Wereldoorlog
- 9 Thomson: vergeten held groots herdacht
- 10 Westhoek: landschap met een wrede geschiedenis
- 12 Hoe kwam Belgisch militair ereveld Harderwijk tot stand?
- 14 Gruwelijke Dodendraad Nederland-België
- 15 Rubriek Symboliek: Belgenmonument Amersfoort
- 16 Bijna uniforme militaire begraafplaatsen
- 18 Een Duitse enclave in Doorn
- 19 Rubriek Groen: Klaprozen
- 20 Spaanse Griep: grote en onverwachte vijand
- 22 Verenigingsnieuws: redactie, excursies
- 23 Terugblik op Week van de Begraafplaats
- 24 Rubriek: Uit het veld / Colofon

Het monument van de onvolgroeide boom op begraafplaats Oostergaarde in Harderwijk van de zesjarige Woutje van de Velde die in 1917 door een Belgische militair werd verkracht en vermoord Foto: Wim Cappers

Foto omslag: In 1919 bezwijkt de Belgische ex-soldaat Benoni DeWilde op weg naar huis in Hengelo aan de gevolgen van krijgsgevangenschap in Duitsland. In 1960 wordt hij herbegraven op het Belgendeel van begraafplaats Oostergaarde in Harderwijk. Zie Mens & Plek Foto: Bert Pierik

Mens & Plek

Naam	Benoni DeWilde
Geboren	11 april 1879 in Langemark België
Overleden	31 januari 1919 in Hengelo
Functie	Frontsoldaat in de forten van Namen

Op het Belgisch militair ereveld op gemeentelijke begraafplaats Oostergaarde in Harderwijk tref ik aan de voet van een grafmonument een kleine krans van plastic klaprozen. Aan de krans is een briefje bevestigd van de enige nog in leven zijnde kleinzoon Lucien DeWilde. Na vijftiennegentig jaar heeft hij eindelijk het graf van zijn grootvader teruggevonden.

Benoni DeWilde wordt in Namen gevangen genomen en door het Duitse leger naar Soltau in Nedersaksen gebracht, waar ten tijde van de Eerste Wereldoorlog het grootste krijgsgevangenkamp van Duitsland was ingericht. Vanuit het kamp stuurt hij in het jaar 1915 aandoenlijke briefjes en kaartjes naar zijn zus, zwager en echtgenote. Zijn vrouw is met hun vier kinderen naar Frankrijk gevlucht. Hij laat weten dat het goed gaat en vraagt om wat geld en goederen, zijn zondagse schoenen en handschoenen, en spreekt het verlangen uit om hen weer te zien: 'De hand van ver en tot later'. Met zijn uitgemergelde lotgenoten vangt hij in januari 1919 de thuisreis aan, maar onderweg in Hengelo bezwijkt hij op veertigjarige leeftijd aan de oorlogsonteringen en wordt op de katholieke begraafplaats in Hengelo begraven.

Ontroerend briefje bij grafmonument

In 1960 wordt het hoekje, waar al veel Belgen begraven liggen, op begraafplaats Oostergaarde in Harderwijk ingericht als ereveld voor de Belgische geïnterneerden. Belgische militairen, waaronder Benoni DeWilde, die verspreid in het land begraven liggen, worden herbegraven op dit veld.

Op zijn verjaardag, 11 april 2014, bezoekt zijn kleinzoon zijn graf. Vijftiennegentig jaar later wordt hij met een kranslegging op deze waardige plek herdacht.

Bert Pierik

Op dit deel van de Oude Begraafplaats liggen de Belgische vluchtelingen die in vluchtoord Nunspeet zijn overleden Foto: Bert Pierik

De ontdekking van de Grote Oorlog

De Tweede Wereldoorlog zit in ons collectieve geheugen. Velen herdenken jaarlijks op 4 mei de 200.000 Nederlandse doden. Herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog bestaan er in ons toen neutrale land veel minder. Nu het een eeuw geleden is dat de eerste grote oorlog uitbrak, heeft cabarettier Diederik van Vleuten hierover op basis van familiearchieven de voorstelling 'Buiten schot' gemaakt. Dit artikel volgt een gelijksoortige aanpak en zoomt uiteindelijk in op de funeraire sporen die de Eerste Wereldoorlog heeft achtergelaten, ook in Nederland.

Nederlanders die de Eerste Wereldoorlog meemaakten, hebben hieraan doorgaans geen nare herinneringen. In ons gezin doet een anekdote de ronde over een oom van mijn moeder, Janus geheten, die tijdens de mobilisatie diende als soldaat. Op een dag liep hij met zijn Kooosje een officier met diens meisje tegen het lijf. Oom Janus weigerde in het bijzijn van zijn vriendin aan de groetplicht te voldoen en sloeg hem neer.

Humoristisch

Janus' baldadige verzet tegen de legerhierarchy doet denken aan de roman *Frank van Wezels roemruchte jaren* van A.M. de Jong uit 1928. De auteur moest 29 jaar oud in 1917 alsnog in dienst. De Jong publiceerde over zijn wedervaren in het socialistische dagblad *Het Volk*. Vanwege deze columns werd hij van de officiersop-

leiding ontheven. In 1928 verwerkte hij zijn belevenissen nog eens in bovengenoemde roman. Ook hierin valt op dat de hoofdpersoon zich op humoristische wijze afzet tegen meerderen.

In de roman *De lotgevallen van de brave soldaat Schwejk* uit 1926 staat deze thematiek zelfs centraal. Dit is opmerkelijk omdat het verhaal zich afspeelt in het oorlogvoerende Oostenrijk. Veteraan Jaroslav Hasek beschrijft hoe soldaat Schwejk zijn superieuren tot wanhoop drijft door met oeverloze monologen de dienst belachelijk te maken. Van deze schelmenroman is in 1972 een televisieserie gemaakt die ook in Nederland is uitgezonden. Mij is de noodkreet van zijn superieuren bijgebleven waarmee ze een einde maakten aan Schwejks woordenstroom: 'Schwejk schweig!'.

Lessen geschiedenis

Eind jaren zestig leerde ik op de lagere school weinig over de Eerste Wereldoorlog. Het geschiedenisboek besteedde een zinsnede aan de loopgravenoorlog. Het neutrale Nederland had te lijden onder het gebrek aan levensmiddelen en brandstof. Begin jaren zeventig kreeg ik op de middelbare

Inmiddels is de slagschaduw van de Tweede Wereldoorlog in Nederland verkleind

Uit het dagboek Foto: auteur

school meer over de oorlog te horen. Nadat Gavrilo Princip op 28 juni 1914 de Oostenrijkse troonopvolger Frans-Ferdinand in Sarajevo had vermoord, raakten als gevolg van bondgenootschappen en mobilisatieschema's onder meer Oostenrijk-Hongarije, Duitsland, Italië en het Ottomaanse rijk in oorlog met Engeland, Frankrijk, Rusland, Servië en de Verenigde Staten. Hoewel ook België neutraal was, had dit land de pech in de aanvalsroutes van het Duitse leger te liggen. Nadat op 11 november 1918 een wapenstilstand overeen was gekomen, slosten de oorlogvoerende naties in 1919 vrede in Versailles.

Rauwe werkelijkheid

Niettemin maakte ik in 1969 als twaalfjarige al kennis met de tastbare werkelijkheid. Ons gezin ging voor het eerst met vakantie naar het buitenland. We kampeerden in Zuid-Frankrijk. Op de terugweg reden we langs Verdun. Hier vond in 1916 een bloedige veldslag plaats. Mijn vader had deze plek na de Tweede Wereldoorlog op de fiets bezocht. Nu liet hij, zelf hoofd van een basisschool, ons Fort de Vaux zien. In mijn vakantiedagboek beschrijf ik de metersdikke muren die waren stukgeschoten. Vlak voor de val van het fort liet de commandant de laatste postduif los met het bericht dat ze zonder hulp verloren zouden zijn. Wij liepen ook langs het nabijgelegen ossuarium Douaumont. Ik kon de beenderen van de ongeïdentificeerde gesneuvelden niet zien. Toch maakte het bouwwerk zoveel indruk dat ik er een tekening van maakte.

Gespannen verhouding

Hoe meedogenloos de strijd was, leerde ik toen ik voor mijn Duitse lijst *Im Westen nichts neues* las. In deze roman uit 1929 beschrijft veteraan Erich Maria Remarque de lotgevallen van een stel Duitse schooljongens die, overtuigd door hun leraar, dienst nemen. Ook in deze roman keert de gespannen verhouding tussen rekruten en hun tirannieke instructeur terug. Na hun opleiding worden de Duitsers de loopgraven ingestuurd. Mij is de passage bijgebleven waarin hoofdpersoon Paul Bäumer uitlegt dat je een man-tegen-mangevecht

Volgens mijn instructeur was de overlevingstijd van een frontsoldaat volgens NAVO-normen enkele minuten

niet met de bajonet moet leveren. De punt kan namelijk in het bot van je tegenstander blijven steken. Je kunt de vijand beter met je schop in de hals slaan.

Toen Hitler in 1933 aan de macht kwam, verbrandden de nazi's exemplaren van deze antioorlogsroman. Ook in Duitsland en andere betrokken landen zou weldra de Tweede Wereldoorlog de herinnering aan de Grote Oorlog tijdelijk naar de achtergrond verdringen.

Nader onderzoek

Als jongen die veldslagen uit de Tweede Wereldoorlog naspeelde, had ik ervaren dat mijn plastic soldaatjes in de vuurlinie snel sneuvelen. Tijdens mijn infanteristenopleiding in 1984 werd dit bevestigd. Volgens mijn instructeur was de overlevingstijd van een frontsoldaat volgens NAVO-normen enkele minuten. Na de rekrutenopleiding werd ik overgeplaatst naar de Sectie Militaire Geschiedenis. Daar schreef ik als jong historicus mijn eerste artikel. Het was een bijdrage aan een bundel met recente literatuur uit diverse landen over de Eerste Wereldoorlog. Aangezien Nederlandse historici toentertijd vooral over de Tweede Wereldoorlog publiceerden, was er weinig belangstelling voor ons neutrale land tijdens de Eerste Wereldoorlog. Mij is vooral bijgebleven dat schrijver/psychiater Frederik van Eeden - volgens zijn in 1971 gepubliceerde dagboek - op 1 september 1914 vanuit Bussum het kanongebulder in Vlaanderen kon horen. In 2006 maakte ik een *battlefield tour* mee met een compagnie Nederlandse militairen naar de slagvelden bij het Vlaamse Ieper.

Toen we daar aankwamen, zag ik met verbazing hoe op kruispunten vaak verwijzingen naar meerdere militaire begraafplaatsen staan. De zuidwesthoek telt namelijk honderden militaire begraafplaatsen!

Funeraire sporen

Inmiddels is de slagschaduw van de Tweede Wereldoorlog in Nederland verkleind. Zij die deze oorlog hebben meegemaakt, zijn oud of overleden. Nederlanders kijken met een frisse blik naar het verleden en ontdekken de Eerste Wereldoorlog. Sinds de jaren negentig neemt het aantal publicaties over Nederland en deze oorlog snel toe. Daarin is bijvoorbeeld aandacht voor de liefst één miljoen Belgen die naar Nederland vluchtten en de vele naar ons land uitgeweken buitenlandse militairen die hier werden geïnterneerd. Hoewel Nederland buiten schot bleef, zijn zelfs hier funeraire sporen terug te vinden. Zo bezocht ik in 2003 met vrienden het graf van de bekendste vluchteling in ons land: aan het eind van de oorlog vroeg en kreeg de Duitse keizer Willem II asiel in Nederland. Hij vestigde zich in een kasteeltje bij Doorn waar hij in 1941 overleed. Hij werd in een daar gebouwd mausoleum bijgezet (zie het artikel hierover op pagina 18).

De ontdekking van de plaatsen van herinnering uit de Grote Oorlog is ook zichtbaar in dit themanummer. Niet de vaak beschreven funeraire cultuur van de oorlogvoerende landen maar die in Nederland staat hierin centraal.

Tekst: Wim Cappers

Fransen militaire begraafplaats Notre-Dame-de-Lorette Foto: Liesbeth Vermeulen

België: slagveld van Europa

Wie de geschiedenis van België in de afgelopen twee eeuwen bekijkt, moet beamen dat onze zuiderburen buitengewoon veel voor hun kiezen hebben gekregen. Waterloo (1815) was een enorm, internationaal slagveld. In 1830 barstte de Belgische Opstand los, en al werd er tijdens de Frans-Duitse oorlog (1870-1871) niet op Belgisch grondgebied gevochten, de Belgen maakten wel een mobilisatie mee. Daarna volgden de Eerste en de Tweede

Wereldoorlog, met duizenden slachtoffers – die ook ergens begraven moesten worden.

Historicus Staf Schoeters schreef historische romans en thrillers. Hij verdiepte zich ook in beide Wereldoorlogen. Daarover publiceerde hij *De Tweede Wereldoorlog. Toen en nu. WO II in monumenten en begraafplaatsen* (2013). Al in 2011 schreef hij: *De Grote Oorlog. Toen en nu. W.O. I in monumenten en begraafplaatsen*. Het boek is herdrukt en nog steeds verkrijgbaar.

Het gaat er Schoeters niet om de geschiedenis van de oorlog te beschrijven. Hij wil aandacht vragen voor de begraafplaatsen waar de slachtoffers liggen en voor de gedenktekens. Hij vertelt beknopt over het militaire verloop van de oorlog, met heldere kaartjes van de troepenbewegingen. Precies zoveel als nodig om de begraafplaatsen en monumenten in de geschiedenis te kunnen plaatsen. Zo geeft hij geen ellenlange uiteenzetting over de complexe oorzaken van de oorlog, maar wel een korte aanduiding van het begin (de moord-aanslag op de Oostenrijkse aartshertog Frans Ferdinand en zijn echtgenote, in Sarajevo op 28 juni 1914).

Daarmee komt hij als vanzelf bij het graf van Antoine Fonck, de eerste Belgische soldaat die sneuvelde. Op die manier wordt de beschrijving van de talloze

begraafplaatsen, de gedenktekens, de massagraven, voor Belgen en anderen, historisch ingebed. Centraal staan evenwel de graven en de monumenten, waarvan hij geschiedenis, teksten, materiaal, vorm, symboliek, ontwerpers en makers ruime aandacht geeft, van alles in de Maasvallei tot aan de IJzer en Ieper.

Het prachtige fotowerk (zo'n zestig procent van het boek) van Bib Serneels en Annemie Reyntjes geeft de sfeer van de begraafplaatsen trefzeker weer, zoals van de Duitse begraafplaats Langemark (44.307 doden) en de begraafplaats Tyne Cot in Passendale (bijna 12.000 doden). De fotografen bereiken dat met name door een goede combinatie van overzichtsfoto's en beeld van details.

Dit leerzame en mooie boek is warm aan te bevelen – het ontbreken van een index, enkele draken van zinnen en enige andere schoonheidsfoutjes daargelaten. Het is ontzettend hoeveel schoonheid de verwerking van deze oorlog óók heeft voortgebracht...

Korrie Korevaart

Staf Schoeters, *De Eerste Wereldoorlog. Toen en nu. W.O. I in monumenten en begraafplaatsen* (Leuven: Uitgeverij Davidsfonds, 2013, ISBN 978-90-5826-824-2, 271 blz., € 29,95).

BOEKEN

Naast Graven op internet bevat de Boeken- en Mediarubriek dit keer niet alleen drie recensies maar ook veel nieuws over boeken, sites, tentoonstellingen en dergelijke over de funeraire cultuur uit de Eerste Wereldoorlog. Van diverse bronnen hebben auteurs van dit themanummer dankbaar gebruik gemaakt.

Literair en journalistiek werk

J. Fabius, *Met Thomson in Albanië. Voorspel tot de Eerste Wereldoorlog* (Maastricht: N.V. Leiten-Nypels, 1964, 2de dr., 167 blz.).

J. Hasek, *Die Abenteurer des braven Soldaten Schwejk*. 2 dln. (Reinbek: Rohwolt Verlag, 1977, 688 blz.). Diverse afleveringen van de televisieserie uit 1972 zijn te zien via Youtube.

S. Hertmans, *Oorlog en terpentijn* (Amsterdam: Bezige Bij, 2013, ISBN 9789023476719, 304 blz., € 19,90).

A.M. de Jong, *Frank van Wezels roemruchte jaren. Militaire roman* (S.I., 1928).

A.M. de Jong, *Notities van een landstormman* (Amsterdam, 1975).

T. Lanoye, *Niemand's land / Overkant. Gedichten uit de Grote Oorlog* (Amsterdam: Prometheus, 2014, ISBN 9789044625882, 192 blz., € 19,95).

E.M. Remarque, *Im Westen nichts Neues* (S.I., 1929). Verfilming uit 1930 is te zien via Youtube.

Reisgidsen

C. Brants en K. Brants, *Velden van weleer. Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam, Nijgh & Van Ditmar, 2014, 8ste dr., ISBN 9789038893754, 416 blz., in herdruk). Een klasieker.

S. van Clemen, *Reisgids naar de Eerste Wereldoorlog in België* (Brussel: Manteau, 2014, ISBN 9789022329627, 496 blz., € 24,99).

Gids voor de slagvelden 1914-1918. West-Vlaanderen Henegouwen Nord Pas-de Calais (Tielt: Uitgeverij Lannoo, ISBN 9789401406048, 358 blz., € 22,50).

S. Slos en B. Debeer, *Onder ogen zien. Routegids naar de slagvelden van Wereldoorlog 1* (Meppel: Just Publishers, 2013, ISBN 978908975-2581, 288 blz., € 24,94).

Historisch werk

M. Amara, *Vluchten voor de Oorlog. Belgische vluchtelingen 1914-1918* (Leuven, 2004).

L. van Bergen, *Zacht en eervol. Lijden en sterven in de Grote Oorlog 1914-1918* (Brussel: Manteau, 2014, 2de dr., ISBN 9789022329962, 592 blz., € 29,99).

W. Cappers, 'Dagelijkse dodenherdenking', *Terebinth*, XXIV (2010-2) 13-14.

H. Janssen, *Hoogspanning aan de Belgisch-Nederlandse grens. Gebeurtenissen uit WO I aan de grens met Baarle-Nassau* (Baarle-Hertog-Nassau: Heemkundekring Amalia van Solms, 2013, 352 blz., € 35,-).

W. Klinkert; S. Kruijzinga en P. Moeyes, ed. *Neutraal Nederland. De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam: Boom, 2014, ISBN 9789461053510, 536 blz., € 29,90).

J. Meire, *De stilte van het salient. De herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog rond Ieper* (Tielt, 2003).

P. Moeyes, *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2014, 2de dr., ISBN 9789029589017, 528 blz., € 25,00).

A. Reijngoudt, *Gehalveerde mensen. Het Belgenkamp in Harderwijk 1914-1918*. Schaffelaarreeks XXXV (Barneveld, 2004).

K. De Rynck, *Ijzeren oogst. Een reis door Europa en de Grote Oorlog* (Brussel: De Bezige Bij, 2014, ISBN 9789085424277, circa 400 blz., € 24,99).

R. Vugs, *In veel huizen wordt gerouwd. De Spaanse griep in Nederland* (Soesterberg, 2002).

J. Winter, *Sites of memory. The Great War in European cultural history* (Cambridge, 1995).

Kr → (D58E3, klim Hv 50m) EW Spl ←

Voor wie deze regel als Egyptische hiërogliefen overkomt, heeft nog nooit een fietsgids in de hand gehad. Fietsers lezen de tekst als: bij de kruising rechtsaf over de D58E3, weg loopt bergop met een hoogteverschil van 50 meter. Aan het einde van de weg bij de stoplichten linksaf.

En als je alle aanwijzingen na het startpunt in Nieuwpoort (bekend van de Slag bij Nieuwpoort in 1600) volgt, eindig je probleemloos na 1.050 km bij het treinstation van Bazel.

Hoe test je een fietsgids? Dat kan je maar op een manier doen: zelf fietsen met de gids als leidraad. Onlangs heb ik voor een routetest in het kader van een artikel over de Eerste Wereldoorlog twee fietsroutes in Noord-Frankrijk uitgeprobeerd: de ene route cirkelde rond het dorp Fromelles, de ander rond Notre-Dame de Lorette. In en rond beide plaatsen herinneren begraafplaatsen, monumenten en sporen in het landschap aan de Grote Oorlog.

Met deze fietservaring in het achterhoofd heb ik de fietsgids *Fietsen langs de frontlijn van de Eerste Wereldoorlog* bekeken. Aan Fromelles worden vijf, aan N-D de Lorette zes regels besteed. Ook het landschap in dit deel van Noord-Frankrijk wordt in het inleidende hoofdstuk beschreven: het vlakke Frans Vlaanderen gaat langzaam over in het glooiende Artois. Het is al met al een summiere beschrijving van bezienswaardigheden en landschap. Heb je meer informatie nodig als fietser? Nee en

ja. In een fietsgids moet de routebeschrijving helder zijn, de kaartjes informatief (waar ben ik en hoe moet ik verder?) en de teksten kort en krachtig. Eenmaal op de fiets richt je je het meest op de route; de overige teksten lees je 's avonds na aankomst of 's morgens vroeg voordat je weggaat. Wil je meer weten over de Eerste Wereldoorlog dan moet de ultieme reisgids *Velden van weleer* mee in de fietstas. Handig is dat je de route kunt downloaden als GPS en aanvullingen staan vermeld op de website www.frontlijnroute.nl

Bartho Hendriksen

Kees Swart, *Fietsen langs de frontlijn van de Eerste Wereldoorlog. Van Nieuwpoort in België tot Bazel in Zwitserland* (Hillegom: ReCreatief Fietsen, 2014, ISBN 978-90-7705-631-8, 160 blz., met ringband, € 19,50).

EXPOSITIES

De verschrikkingen van de oorlog

In 2012 is in het Noord-Franse stadje Lens een dependance geopend van het Louvre in Parijs, simpelweg het Louvre-Lens. Het Japanse architectenbureau SANAA, bij ons bekend van de schouwburg in Almere, ontwierp het gebouw. Tot 6 oktober is hier de tentoonstelling 'De Verschrikkingen van de oorlog' te zien.

Er is niet gekozen om te focussen op de Eerste Wereldoorlog, maar op alle oorlogen sinds 1800. De tentoonstelling toont de belangrijkste mijlpalen aan de hand van verschillende media: schilderkunst, beeldhouwkunst, grafische kunst, fotografie, film, video, installaties, prenten, cartoons in kranten, enz. Het Louvre-Lens is een toegankelijk museum: teksten, audiogids en folders zijn in drie talen beschikbaar. Ook Nederlandse musea hebben werk uitgeleend, onder meer een bijdrage van Charley Toorop.

www.louvre-lens.fr

De website is ook in het Nederlands te raadplegen.

Ehrung der Opfer

Tentoonstelling 'Ehrung der Opfer. Soldatenfriedhöfe des Architekten Dusan Jurkovic aus dem Ersten Weltkrieg' in het Museum für Sepulkralkultur in Kassel. De expositie duurt tot 19 oktober 2014. www.sepulkralmuseum.de

De Stroom - Vluchten voor de oorlog, 1914-1918

Deze tentoonstelling in De Markiezenhof, Bergen op Zoom, vertelt het verhaal van deze garnizoensstad tijdens de Eerste Wereldoorlog: de mobilisatie van de Nederlandse militairen, de Belgische vluchtelingen, de gevreesde Doodendraad en de gevolgen van de oorlog voor de Bergenaren. Tot 30 november.

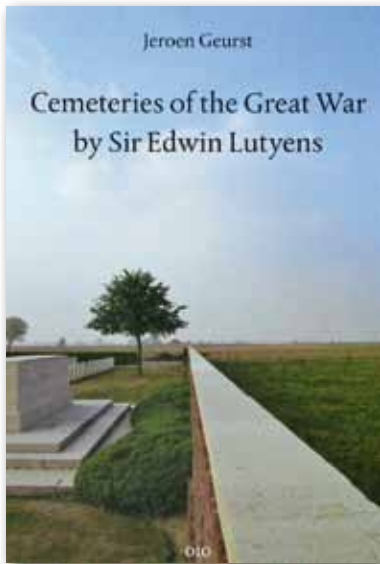
www.markiezenhof.nl/zien-en-beleven/tentoonstellingen/actueel

Chique getreurd

Tot en met 13 september 2014 is in de PKN kerk De Hege Stins in Eastermar (Friesland) de bescheiden expositie 'Chique getreurd' met rouwrealia uit de collectie van onder andere Dam Jaarsma. Getoond worden tekeningen, schilderijen, prenten, kleding, sieraden en rouwserveizen.

Bijzonder is het drieluk dat Aizo Betten in 1964 heeft gemaakt. De expositieruimte is een combinatie van erfgoed en modern design in een modern gerestaureerde kerk van anderhalve eeuw oud. Open: zaterdag 13:00 - 17:00 uur. www.eastermar.nl

Groene kathedralen in classicistische stijl

Eeuwenlang kregen alleen hoge officieren een praalgraf. Soldaten waren veelal gehuurd en werden in massagraven begraven. Pas rond 1800 kwam men op het idee om alle gesneuvelden te eren. Doordat de dienstplicht werd ingevoerd, ontstond er een band tussen maatschappij en krijgsmacht. Sneuvelde een soldaat, dan wilden nabestaanden weten wat er met hun echtgenoot, zoon of broer was gebeurd. De komst van journalisten naar de slagvelden sinds de Krimoorlog van 1853-1856 versterkte deze band.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog nam docent en journalist Fabian Ware dienst bij het Rode Kruis en werd hier verantwoordelijk voor de lijkbezorging. Hij drong aan op de identificatie en begrafenis van alle gesneuvelden. Onder meer uit kostenoverweging moesten gesneuvelden ter plekke worden begraven. In 1915 kwam er een akkoord met Frankrijk over de inrichting van Engelse begraafplaatsen op het vasteland. In 1917 richtte Ware de Imperial War Graves Commission op waaraan het leger in 1921 het begraven van alle militairen overdroeg.

Architect Jeroen Geurst beschrijft hoe Edwin Lutyens zijn stempel drukte op de vormgeving van militaire begraafplaatsen. Deze architect had belangstelling voor het classicisme en werd beïnvloed door de *Arts and Crafts* beweging. De hierin verenigde kunstenaars verzetten zich tegen massaproductie en kozen voor de menselijke maat door kunstzinnigheid met handwerk te combineren. Lutyens liet zich ook inspireren door de inrichting van kathedralen en door de combinatie van landhuizen en tuinen.

Zo maakte hij van militaire begraafplaatsen groene kathedralen in classicistische stijl. Bomen verbeeldde de zuilen in de kerk. Het zo Engelse gras en bloemen vormde de vloer. De *Stone of Remembrance* is een ontwerp van Lutyens. De headstones met militaire, religieuze en persoonlijke sym-

bolen en teksten staan in het gelid en zijn gericht naar het oosten waar de vijand vandaan kwam. Het geheel moest een mooie indruk achterlaten.

De vormgeving van militaire begraafplaatsen is een compromis. Naast de *Stone of Remembrance* kreeg het *Cross of Sacrifice* van architect Reginald Blomfield er een plek. Uiteindelijk heeft een team van vier senior architecten onder wie Lutyens en een stel junior architecten de liefst 967 Britse militaire begraafplaatsen vormgegeven. Mede door het verschil in landschap zijn geen twee begraafplaatsen hetzelfde. Dankzij de basiselementen en de lange betrokkenheid van de belangrijkste architecten onder wie Lutyens is er toch sprake van herkenbaarheid.

Het in het Engels geschreven boek over Lutyens die ook de Cenotaph voor de onbekende soldaat in Londen ontwierp, bevat veel kleurenfoto's, verhelderende tekeningen en een catalogus van de 140 door Lutyens ontworpen begraafplaatsen. *Zie ook het artikel over Noord-Frankrijk op de pagina's 16-17.*

Wim Cappers

J. Geurst, *Cemeteries of the Great War by Sir Edwin Lutyens* (Rotterdam: 010 Publishers, 2010, ISBN 9789064507151, 470 blz., € 29,50).

OVERIGE TIPS

Websites

www.100jaamederlandenwo1.nl/literatuuralgemeen.php
www.europeana1914-1918.eu/nl
www.npo.nl/de-spaanse-griep-van-1918/04-07-2011/POMS_VPRO_201052 met documentaire over de Spaanse Griep
www.secanje.nl/en/ over Servische krijgsgevangenen
www.ssew.nl/ is de site van een studiecentrum over de Eerste Wereldoorlog
www.wereldoorlog1418.nl
www.wegenvanherdenking-noordfrankrijk.com

Kijk voor indrukwekkende bewegende beelden van de uitvaart van overste Thomson in Groningen (zie artikel op pagina 9) op: www.groningerarchieven.nl/, zoek op Thomson, en dan film en filmfragmenten

Excursie

Grafzerkje uit Vlaanderen organiseert wandelingen langs funeraire overblijfselen uit de Eerste Wereldoorlog op begraafplaats Schoonselhof in Antwerpen. Nadere inlichtingen: jacques.buermans@scarlet.be

Voorstelling War Horse

Niet alleen stierven er miljoenen mensen tijdens de Eerste Wereldoorlog, ook talloze dieren vonden er een voortijdig einde. Alleen al uit Groot-Brittannië werden miljoenen paarden naar het front gestuurd. Het verhaal van 'War Horse' gaat over de band tussen een Britse boerenjongen en één van die frontpaarden.

De voorstelling is gebaseerd op het gelijknamige kinderboek van de Britse schrijver Michael Morpurgo uit 1982. In 2007 ging de musicalbewerking in Engeland in première. Voor deze productie ontwierp de Handspring Puppet Company uit Zuid-Afrika een aantal opvallende dierenpoppen, waaronder levensgrote paarden, vogels en een gans op het erf van de Britse boerenfamilie. Het is een prachtige, ontroerende en indrukwekkende voorstelling, vooral door het verbluffende effect van de mannen die de paarden tot leven wekken. Terwijl dit heel zichtbaar is, zijn de paarden in staat allerlei emoties weer te geven en op te roepen. Het is een schouwspel met gebruik van een geweldige licht- en geluidstechniek waardoor de oorlog en de gevolgen voor mens en dier levensecht voor het voetlicht worden gebracht.

Tot oktober in het Amsterdamse theater Carré. Hierna in diverse theaters in het land.

Symposium

Op 18 september organiseert de Funeraire Academie in het crematorium Tilburg en omstreken de tweede expertmeeting: 'Fundamenten van ritueel: taal, ruimte, handelen en tijd'. Nadere inlichtingen en aanmeldingen via l.cramwinckel@totzover.nl

Vakdag

Op 2 oktober 2014 organiseert de Vereniging Toeleveranciers Uitvaartbranche de eerste vakdag in de Evenementenhal Gorinchem. Bedrijven presenteren zich en ook De Terebinth is met een stand aanwezig. Leden van onze vereniging hebben gratis toegang. Zie de bijgesloten folder.

Vergeeten held **groots herdacht**

Op 28 juni is in de corridor tussen Eerste en Tweede Kamer een beeld onthuld van overste Thomson. Hij sneuvelde een eeuw geleden in Albanië. Wat deed een Nederlandse militair daar aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog? En waarom wordt hij nog steeds herdacht? Een constructie van wisselende herinneringen.

De begrafenisstoet van overste Thomson in de straten van Groningen. Foto: onbekend

Lodewijk Thomson was een veelzijdig man. Na zijn officiersopleiding aan de Koninklijke Militaire Academie (KMA) in Breda vocht hij mee tijdens de Atjehoorlog. Bij zijn meerderen maakte hij zich niet populair met zijn democratische opvattingen over handhaving van de krijgstuicht. In 1905 werd hij voor de Liberale Unie lid van de Tweede Kamer.

Missie naar Albanië

Toen Thomson in 1913 niet werd herkozen, werd hij bataljonscommandant in Groningen.

Een jaar later kreeg hij een nieuwe opdracht. Albanië was tijdens de Eerste Balkanoorlog onafhankelijk geworden maar dreigde aan intriges ten onder te gaan. De grote mogendheden vroegen het neutrale Nederland om daar een gendarmerie op te zetten. Als kleine natie profileerde Nederland zich als centrum voor internationaal recht. Zo was zojuist in Den Haag het Vredespaleis geopend.

Daarom vertrok Thomson met zestien collega's naar Albanië. Tijdens gevechten om de toenmalige hoofdstad Dürres sneuvelde Thomson op 15 juni 1914. Hij werd daar begraven.

Verheerlijking en vergetelheid

De verslagenheid in Nederland was groot. Koningin Wilhelmina vergeleek Thomson met Michiel de Ruyter en Jan Pieterszoon Coen. Nederland liet zijn stoffelijk overschot met een oorlogsschip ophalen. Vervolgens werd het per trein van Amsterdam naar Groningen vervoerd. Onderweg en op de Zuiderbegraafplaats bewezen militairen en burgers hem op 15 juli de laatste eer. Vanwege het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de missie naar Albanië stopgezet.

De belangstelling voor Thomson was in 1918 niet verminderd. In dat jaar onthulde een nationaal comité op het naar hem vernoemde plein in Den Haag een standbeeld.

Een jaar later werd in de Rabenhauptkazerne te Groningen een borstbeeld onthuld. In Albanië kwam in 1923 een zuil te staan voor Thomson die ook daar een nationale held was. Niettemin verdween zijn nagedachtenis na de Tweede Wereldoorlog naar de achtergrond.

In Albanië haalde het communistisch bewind de zuil bij Dürres neer.

Toen de Rabenhauptkazerne na afloop van de Koude Oorlog werd afgebroken, kreeg het borstbeeld in 1996 een plek op de Zuiderbegraafplaats.

Herwaardering

De Nederlandse belangstelling voor de Eerste Wereldoorlog die aan het eind van de twintigste eeuw ontstond, is ook af te lezen aan de herontdekking van Thomson. Drijvende kracht achter deze herleving is Jolien Berendsen-Prins die het Groningse standbeeld uit haar jeugd kent. Dankzij haar inspanningen werd Thomson aan de vergetelheid ontrukkt. Het Groningse borstbeeld op de begraafplaats werd herplaatst aan de Hereweg. In Dürres werd een replica onthuld. Bovendien kreeg de KMA een beeld van Thomson.

Voorlopig slotakkoord is de onthulling, honderd jaar na zijn sneuvelen, van opnieuw een replica van het Groningse beeld in het parlamentsgebouw. Door deze toe-eigening krijgt de militair-politicus een nieuwe betekenis. In de toespraken is Thomson niet meer een klassieke nationale held. Berendsen typeerde hem als democraat, juist vanwege zijn vaderlijke houding tegenover minderen. Aangezien Nederland sinds het einde van de Koude Oorlog in militair opzicht vooral optreedt tijdens vredesmissies, wordt Thomson met name herdacht als de eerste gesneuvelde tijdens een dergelijke onderneming in het verleden.

Zijn herbegraving en vooral de plaatsing en herplaatsing van beelden zijn veelzeggend. Ze zijn een nieuwe uitvergroting van zijn graf en vormen zo een funerair cultuurlandschap dat de herinnering aan Thomson in Nederland en Albanië op eigentijdse wijze levend houdt.

Tekst: Wim Cappers

Beeld: Bert Pierik

Borstbeeld Thomson aan de Hereweg in Groningen

Koningin Wilhelmina vergeleek Thomson met Michiel de Ruyter en Jan Pieterszoon Coen

Westhoek: landschap met een wrede geschiedenis

Immense Tyne Cot Cemetery bij Passendale

De Westhoek laat zich omschrijven als een mooi landschap met een wrede geschiedenis. De littekens van 'Den Grooten Oorlog' zijn in het landschap achtergebleven. Hoe vreemd ook, de streek is een nagenoeg ongeschonden stukje Vlaanderen met vriendelijke stadjes en verstilde dorpjes, waar het gulle Vlaamse leven je toelicht.

Het is stil op Tyne Cot Cemetery aan de rand van het West-Vlaamse dorp Passendale. De immens grote Britse begraafplaats ligt vredig in het roodkleurende avondlicht. Een zee van witte kruizen markeert de graven van bijna 12.000 militairen van het Gemeenebest en van enkele Duitse militairen. Soms vermeldt een kruis de naam, de rang en het regiment van de gesneuvelde militair, maar veel vaker staat er te lezen: 'A soldier of the Great War. Known unto God'. Op de lange boogvormige 'muur

der vermisten' staan de namen van 34.957 soldaten die na 15 augustus 1917 sneuvelden. De Slag bij Passendale, een van de grootste veldslagen in de Eerste Wereldoorlog, eindigde na iets meer dan drie maanden strijd en honderdduizenden gesneuvelden en gewonden aan Britse en Duitse zijde in een patstelling.

We will remember them

Als je de Westhoek bezoekt word je voortdurend herinnerd aan de Eerste Wereldoorlog. Honderden grotere en kleinere Britse, Belgische, Franse en Duitse oorlogsbegraafplaatsen markeren het landschap. Op bijna elk kruispunt verwijzen kleine groene bordjes naar een 'war cemetery'. In Ieper, Zonnebeke, Poperinge en Kemmel vertellen musea het verhaal van Den Grooten Oorlog. Iedere avond wordt om stipt acht uur onder de Menenpoort in Ieper de 'Last Post' geblazen. Een traditie die al sinds de zomer van 1928 bestaat en alleen onderbroken werd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Agenten zetten het verkeer stil en de blazers van de vrijwillige brandweer van Ieper stellen zich op voor de ceremonie. Elke dag, zomer of winter, regen of zonneschijn weerklinkt het befaamde Britse militaire eresaluut. Soms zijn er honderden toeschouwers, soms een handjevol.

Loopgravencomplex bij Diksmuide

Vredesstad Ieper

De vestingstad Ieper is met 22.000 inwoners de grootste stad van de Westhoek. De Grote Markt met de imposante lakenhal en het 70 meter hoge belfort geven de stad een middeleeuws aanzien. Maar schijn bedriegt. De gebouwen zijn nauwelijks ouder dan tachtig jaar en dateren van na de Eerste Wereldoorlog toen de volledig verwoeste stad steen voor steen naar vooroorlogse model werd herbouwd.

Op de eerste verdieping van de lakenhal bevindt zich het *In Flanders Field Museum*, een interactief en modern museum waar de mens in de Eerste Wereldoorlog centraal staat. De naam herinnert aan het beroemde gedicht van de Canadese arts en dichter John McCrae dat begint met de regel: 'In Flanders Fields the poppies blow'.

In het museum volg je het oorlogsverhaal van een man of vrouw die hier tussen 1914 en 1918 terecht kwam. Daarnaast lopen de verwoesting van de lakenhal en de gebeurtenissen in en rond Ieper als een rode draad door de tentoonstelling. Aangrijpend zijn de geluiden en beelden van de hel in *No Man's Land*, de neutrale zone tussen de beide fronten, en het veldhospitaal.

Passendale

Het dorp Zonnebeke ligt op korte afstand van Ieper. Het *Memorial Museum Passendale 1917* is heel anders van opzet dan het museum in Ieper. Het richt zich vooral op de vier grote veldslagen rond Ieper en in het bijzonder op de derde Slag bij Ieper die duurde van 31 juli tot 10 november 1917. In en rond Passendale werden in honderd dagen tijd meer dan 500.000 soldaten buiten gevecht gesteld voor een Britse terreinwinst van nauwelijks acht kilometer. Passendale werd het symbool van zinloos oorlogsgeweld. De museumcollectie bestaat uit historische voorwerpen aangevuld met diorama's, foto's en kaarten. In de kelder is een Britse dug-out, een ondergronds tunnelcomplex, uit 1917 gereconstrueerd. Je schuift door lage benauwde gangen, langs bedompte slaapzalen, een ziekenkamer en werkplaatsen waar tijdens de oorlog de soldaten noodgedwongen moesten verblijven: een beklemmende ervaring. Niet ver van het museum ligt de indrukwekkende militaire begraafplaats Tyne Cot Cemetery.

Talbot House

Poperinge bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog gespaard voor oorlogsgeweld. De stad lag achter het front en fungeerde als zenuwcentrum van de Britse troepen. Het stadje bood de Britse soldaten vertier in

de vorm van souvenirwinkels, cafés, restaurants en nachtclubs. Al gauw kreeg de stad de bijnaam 'Little Paris'. Het zedeloze vertier was een doorn in het oog van de Britse kerk. Daarom startten de aalmoezeniers Philip 'Tubby' Clayton en Neville Talbot eind 1915 een *Every Man's Club*, een tehuis waar soldaten zich konden ontspannen. Ze speelden muziek, lazen een boek uit de bibliotheek met hun pet als onderpand, dronken thee, bezochten de kapel of vermaakten zich tijdens een voorstelling in de *Concert Hall*. De sfeer in het huis voert je terug naar de oorlogsjaren, je voelt als het ware de aanwezigheid van de duizenden soldaten. De bezieling waarmee Clayton zijn club uitbaatte, heeft Talbot House tot het bekendste soldatenhuis van het Britse leger gemaakt.

Op de Menenpoort staan de namen van 54.896 vermiste militairen van het Britse Gemenebest

De Vlaamse zaak

De IJzer stroomt als een blauwe draad door het noordelijke deel van de Westhoek. Het is een beetje een Hollands landschap met zijn polders, overstromingsgebieden (broeken) en dijken. Aan de rand van Diksmuide, ooit een havenstadje aan de IJzer, staat de 84 meter hoge IJzertoren in de vorm van een kruis. De toren is door de jaren heen uitgegroeid tot hét symbool van de Vlaamse strijd aan de IJzer. De letters AVV-VVK (Alles voor Vlaanderen – Vlaanderen voor Kristus) zijn prominent op de toren aanwezig. Tegenwoordig herbergt de toren een 22 verdiepingen tellend museum over Oorlog, Vrede en de Vlaamse Ontvoeging (Emancipatie). Elke verdieping vertelt

een verhaal uit de Vlaamse geschiedenis. Langs de IJzer ligt nog een tweede oorlogsmonument: de Dodengang, een loopgravencomplex van het Belgische leger uit de Eerste Wereldoorlog.

Heuveland

Ten zuiden van Ieper verandert het landschap. Het vlakke land maakt plaats voor de West-Vlaamse Heuveland. De Eerste Wereldoorlog heeft ook in het zachtgolvende landschap zijn sporen achtergelaten. The *Pool of Peace* ligt vredig aan een stille landweg bij Wijtschaten. Op 7 juni 1917 ontplofte op deze plek een van de 24 dieptemijnen die in het geheim onder stra-

tegisch belangrijke Duitse posten waren gelegd. De Mijnslag (7-14 juni 1917) kostte in totaal 42.000 mensenlevens. Mijnkraters en de vele kleine begraafplaatsen in het landschap zijn de stille getuigen van deze slag. Bij een krans van plastic klaprozen op een kleine begraafplaats ligt een handgeschreven briefje met een regel uit het gedicht *For the fallen* van Laurence Binyon: 'We will remember them'.

Bartho Hendriksen

Beeld: Westtoer

Dit artikel verscheen eerder in de Reisgids, mei/juni 2011

Het In Flanders Field Museum te Ieper

Kaartje Westhoek, © Armand Haye, cartografie en vormgeving

Belgisch militair ereveld

Belgisch militair ereveld kent lange voorgeschiedenis

In Harderwijk ligt aan de rand van de stad, aan de J. P. Heijelaan, een mooie, grote begraafplaats: Oostergaarde. Achterin het park is een Belgisch militair ereveld uit de Eerste Wereldoorlog. Dit ereveld werd op 28 september 1963 officieel in gebruik genomen.

In totaal liggen er 349 Belgische militairen, afkomstig uit interneringskampen uit heel Nederland. Daarnaast is er een centraal monument waarop nog eens 124 namen vermeld staan. Dit zijn de militairen die niet zijn herbegraven in Harderwijk. Wat is het verhaal achter dit ereveld? Hoe komt het dat graven van Belgische militairen uit de Eerste Wereldoorlog vanuit heel Nederland in de jaren zestig naar Harderwijk werden overgeplaatst, en waarom zijn er zoveel Belgische militairen omgekomen in het neutrale Nederland?

Belgische geïnterneerden

In oktober 1914 bereikte de vluchtelingenstroom vanuit België een hoogtepunt tijdens de val van Antwerpen. Naast alle burgervluchtelingen kwamen er ook nog eens meer dan 30.000 Belgische militairen de grens over. Ze kregen in Antwerpen de keuze: uitwijken naar Nederland of

krijgsgevangen worden in Duitsland. De Nederlandse overheid probeerde de neutraliteitsbepalingen zo goed mogelijk na te leven. Daarom moesten alle Belgische militairen worden geïnterneerd in kampen zodat ze zich onmogelijk weer bij hun leger konden vervoegen.

De omstandigheden in de kampen waren niet al te best en vanwege een gebrek aan sanitair, hygiëne en medische verzorging braken er verschillende besmettelijke ziektes uit, zoals tyfus en cholera. Via vaccinaties konden deze ziekten nog enigszins in de hand gehouden worden, maar in de zomer van 1918 brak de Spaanse Griep uit, een epidemie die wereldwijd in de jaren 1918-1919 naar schatting vijftig miljoen levens eiste. Deze griep begon waarschijnlijk in de Verenigde Staten, maar omdat de Spaanse kranten er voor het eerst over berichtten, werd het in de volksmond al snel de Spaanse Griep genoemd. Alleen al

in het interneringskamp van Harderwijk bezweken 553 Belgische soldaten aan de ziekte. Aan het einde van de Eerste Wereldoorlog werden er op de huidige locatie van het ereveld 36 Harderwijkse graven voor geïnterneerde militairen gedolven.

Frontstreep

Op 25 augustus 1919 werd in België een nieuwe wet van kracht waardoor Belgische soldaten die aan het front tegen de Duitsers hadden gevochten, het recht kregen een zogenaamde 'frontstreep' te ontvangen. Dit was een militair ereteken dat tegelijk materiële voordelen verschafte aan de bezitter, waaronder een oorlogspensioen. Deze wet werd op 2 juli 1932 verruimd tot oud-geïnterneerden, als zij 'weerstand hadden geboden tot het laatste'. Veel Belgische ex-geïnterneerden die in Nederland hadden gezeten dachten dat ze nu eindelijk erkenning kregen voor hun werk. Vanuit de Belgische regering was er nooit veel belangstelling geweest voor de geïnterneerden in Nederland. Tot hun grote teleurstelling konden de meesten toch geen aanspraak op de frontstreep maken omdat zij niet tot het einde bittere slag zouden hebben geleverd. Als reactie hierop werd het 'Nationaal Verbond der Strijders 1914-1918 in Nederland' opgericht, waarmee de ex-geïnterneerden alsnog probeerden erkenning te krijgen.

Omdat de Spaanse kranten er voor het eerst over berichtten, werd het in de volksmond al snel de Spaanse Griep genoemd

Jaarlijkse bedevaartreis

Het Verbond organiseerde jaarlijks een 'bedevaartreis' naar Nederland, zoals blijkt uit een in het Stedsmuseum Harderwijk bewaarde persoonlijke map van een oud-geïnterneerde. Tijdens deze reis werden onder andere bloemen neergelegd bij de graven in Harderwijk. Het Verbond hield ieder jaar op de begraafplaats een toespraak over de strijd om hun recht, 'in de hoop dat we volgend jaar het blijvende nieuws van overwinning zouden kunnen verkondigen.' Tevens werd er hulde gebracht aan de gemeente Harderwijk 'voor het onderhoud der graven van onze makers, (...) alwaar dagelijks de Belgische en Nederlandse vlaggen wapperen.' Uit deze gegevens van de persoonlijke map blijkt dat de graven tot in de jaren vijftig goed werden onderhouden. Ieder jaar kwam het verbond terug, waarbij ze telkens opnieuw hoopten op erkenning van hun verdiensten, die maar niet kwam.

Laatste pogingen

In de jaren zestig was de overgrote meerderheid van de geïnterneerden in het verbond inmiddels overleden. Van de 33.000 militairen waren er nog maar 3.000 in leven. Er werd nog een laatste poging gedaan tot erkenning, waarbij eindelijk successen werden geboekt.

In 1958 was de Harderwijkse burgemeester G.J. Numan benoemd tot Officier in de Kroonorde van België. Hij had zich altijd al sterk gemaakt voor het verbond van de oud-geïnterneerden en had het voor elkaar

De grafstenen werden gemaakt in de stijl van Britse begraafplaatsen, een massieve steen met een ronde bovenkant

gekregen een Belgische kamer in te richten in het Veluws Museum van Oudheden. Twee jaar later, nadat er voor het eerst overleg was gepleegd met de Belgische regering, de Oorlogsgravenstichting en de gemeente Harderwijk, werd besloten tot de inrichting van een nationaal ereveld in Nederland waar de Belgische geïnterneerden gezamenlijk zouden komen te liggen. Er werd voor Harderwijk gekozen omdat daar al een begraafplaats voor de Belgen was.

Belgische geïnterneerden, die op andere locaties in Nederland begraven lagen, zouden herbegraven worden in Harderwijk. Andere graven werden helemaal opgeknapt. De grafstenen werden gemaakt in de stijl van Britse begraafplaatsen, een massieve steen met een ronde bovenkant, wat volkomen ongebruikelijk was voor militaire Belgische grafstenen. De grafstenen die er al lagen zijn aan deze Britse stijl aangepast. Van de militairen die niet konden worden herbegraven, werden de namen op een centraal gedenkmonument aangebracht.

In 't zonnetje

De officiële opening van het ereveld werd groots gevierd onder de naam 'Nederland-België dag'. Onder zeer slechte weersomstandigheden kwamen Belgische en Nederlandse vertegenwoordigers van burgerlijke en militaire autoriteiten kransen

leggen, onder wie de Belgische ambassadeur. Medewerkers van de gemeente Harderwijk, verantwoordelijk voor het onderhoud van het ereveld, werden nog eens extra in het zonnetje gezet. De heer C. Rietveld, directeur van Gemeentewerken, werd nu ook benoemd tot Officier in de Kroonorde van België, 'terwijl de heer G. H. Buitenhuis, Opzichter Gemeentewerken (plantsoendienst) en de heer P. J. Vermeulen, Opzichter Algemene Begraafplaats, werden begiftigd met de eremedailles in respectievelijk goud en zilver der Kroonorde van België.'

In de jaren die volgden zouden er nog regelmatig herdenkingen plaatsvinden bij het ereveld.

Ereveld nu

Nog altijd is het Belgisch militair ereveld goed onderhouden. Er komen regelmatig mensen langs om het te bezichtigen, onder wie familieleden van de gestorvenen. Hopelijk zal de begraafplaats er de komende jaren zo bij blijven liggen, want, honderd jaar na het begin van de Eerste Wereldoorlog, is het ook belangrijk dat mensen die niet meer direct verbonden zijn met deze begraafplaats, stil kunnen blijven staan bij de gruwelijkheden ervan.

*Tekst: Antoinette Hofman, student geschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen
Beeld: Bert Pierik*

Namen van niet-begraven militairen

Detail van 'Britse' headstone

Gruwelijke dodendraad tussen Nederland en België

De neutraliteit van Nederland in de Eerste Wereldoorlog had soms bizarre gevolgen. Na de Duitse inval in België in augustus 1914 kwam een stroom vluchtelingen naar ons land op gang. Onder meer mannen die via Nederland en Engeland naar Frankrijk wilden om mee te vechten met de geallieerden. Om dit tegen te gaan bouwden de Duitsers in 1915 een barricade langs de hele Nederlands-Belgische grens: een hek dat onder stroom werd gezet. Deze 'Dodendraad' kostte aan honderden mensen het leven.

De barricade bestond uit een driedubbele draadconstructie aan houten palen van anderhalf tot drie meter hoog. De middelste werd onder elektrische spanning van tweeduizend volt gezet. De Duitsers verplichtten de Belgische gemeenten de dennenhouten palen kosteloos te leveren. Omdat er in die tijd nog geen grote centrales waren, schakelden de Duitsers voor de stroom verschillende kleinere elektriciteitsproducenten in, vaak fabrikanten die over generatoren beschikten. Een soortgelijke versperring was eind 1914 getest bij de Zwitserse grens, waar dertien dorpen in de Elzas werden gescheiden van Zwitserland door een tien kilometer lang elektrisch hek, om Duitse deserteurs tegen te houden.

Spionage

Met de versperring wilden de bezetters niet alleen grensoverschrijding van Belgische jongemannen voorkomen, maar ook smokkel en spionage. Nederland fungeerde namelijk als doorgeefluik voor spionageberichten, onder meer via het kantoor van de Britse geheime dienst in Rotterdam. Soms doorsneed de barricade gebouwen en dorpen. Een voorbeeld is de abdij van Achel. Dit klooster staat deels in België, deels in Nederland. De versperring werd

dwars door de kloostertuin aangelegd, een stuk van het klooster werd gesloopt. En het klooster moest de rekening betalen.

Ook voor het grensdorp Koewacht in Zeeland had de draad trieste gevolgen. Drie mannen uit het dorp werden geëlektrocutteerd. Voor de uitvaart kwamen geestelijken uit Nederland onder Duitse bewaking naar de kerk in België. De begraafplaats lag echter in Nederland maar de Belgen mochten niet bij de begrafenis zijn.

Passeursramen

Er waren manieren om de Draad te passeren zonder geëlektrocutteerd te worden, zoals omkoping van bewakers. Een andere optie was het gebruik van niet-geleidende voorwerpen. Voorbeelden hiervan waren houten tonnen, houten fietsvelgen, rubber matten en rubber kleding of een dubbele trap. Ook zijn er houten 'passeursramen' gemaakt die tot raamwerk uitgekapt en tussen de draden geplaatst werden, waardoor een doorgang ontstond.

De meeste slachtoffers waren spionnen, smokkelaars, Duitse deserteurs, Belgische vluchtelingen en onvoorzichtige burgers. Vaak stond er in de krant een bericht over iemand die was doodgebliksemd, oftewel in aanraking was gekomen met de Draad.

Vredesmonument de Dodendraad bij Zondereigen in België

Hij smokkelde documenten. Beeld: Heemkundekring Amalia van Solms, Baarle

Schattingen van het aantal door de Draad gedode mensen variëren van enkele honderden tot 850. Onbekendheid met elektriciteit verklaart deels het grote aantal slachtoffers.

Hergebruik

Al voor de wapenstilstand in november 1918 werd de stroom van de Draad gehaald omdat de Duitsers de Belgische wegen vrij wilden houden voor mensen die vanuit het frontgebied naar het noorden trokken. Door plaatselijke boeren werd het hek afgebroken en het materiaal hergebruikt. Op meerdere plaatsen langs de Belgisch-Nederlandse grens zijn in de loop van de tijd monumenten in de vorm van een reconstructie van de Draad of een plaquette geplaatst, zoals in Zondereigen, Molenbeersel en het Karrenmuseum in Essen (net over de grens in België). Bij het Belgische Sippenaeken plaatste graaf d'Oultremont in 1920 een monument voor de doden in het Beusdalbos.

Liesbeth Vermeulen

Lees het vreselijke, maar prachtig beschreven relaas onder het kopje *Aan de draad des doods* in de *Tilburgsche Courant* van 18 juli 1917 (voorpag, midden), met dank aan de geweldige documentatie-website *Delpher*, op: <http://tijdschrift-terebinth.nl>, 'Lees meer over de Eerste Wereldoorlog'.

Fiets en wandelroute

De *Dodendraadroute* is een fietsroute (38 km) door het grensgebied rond Baarle. Zondereigen (Baarle-Hertog) heeft een bewegwijzerde WO I-wandeling van 3,3 kilometer. Zie: www.dodendraad.org

Het Belgenmonument in Amersfoort

Belgenmonument, voorwerp van vriendschap en frictie

Aan het Belgenmonument in Amersfoort is de Nederlandse houding tegenover de Eerste Wereldoorlog af te lezen. Evenals de Grote Oorlog zelf was dit gedenkteken bij velen onbekend. Het is gemaakt door geïnterneerde Belgische militairen. Maar was de herinnering aan dit monument altijd positief? En heeft het gedenkteken ook een funeraire functie?

Toen Duitsland op 10 oktober 1914 Antwerpen innam, vluchtten 30.000 Belgische militairen naar Nederland. Om onze neutraliteit te bewaken, ontwapende Nederland hen en interneerde de soldaten in Kamp Zeist. De levensomstandigheden waren hier zo beroerd dat ze op 2 december in opstand kwamen. Tijdens het oproer schoten Nederlandse militairen acht geïnterneerden dood. Zes van hen liggen nu begraven op het Belgisch militair ereveld in Harderwijk.

Bouw

Ter verbetering van de levensomstandigheden werden er op Belgisch initiatief werkscholen opgericht. Hier konden de soldaten de verveling verdrijven en een vak leren.

In 1916 lanceerde de Centrale Commissie der Werkscholen een plan voor de bouw van een Belgenmonument bij Amersfoort. Zo konden de soldaten het geleerde in de praktijk brengen en hun dankbaarheid jegens Nederland tonen.

In de Napoleontische tijd kwam de Franse generaal Marmont trouwens met een gelijksoortig plan. Zijn soldaten waren ongeveer op dezelfde plaats gelegerd. Om wat te doen te hebben, bouwden ze in 1804 de piramide van Austerlitz.

Betekenis

Na goedkeuring van het plan door de Amersfoortse gemeenteraad ontwierpen de Belgische architecten Huib Hoste en Louis van der Swaelmen jr. op een 43 meter hoge heuvel het monument. De bezoeker zag eerst een muur waarop de Nederlandse beeldhouwer Hildo Krop het droeve lot van het Belgische volk uitbeelde. Via een parkje kwam de bezoeker bij het eigenlijke monument in de stijl van de Amsterdamse School. Het hoog opgaande bouwwerk dat lijkt op een Vlaamse plattelandskerk, verbeeldt de herrijzenis van België. Binnen bevinden zich een privévertrek voor het Nederlandse en Belgische staatshoofd en een ruimte ter nagedachtenis aan de Belgische gesneuvelden.

Het zoeken naar harmonie tussen het monument en de omgeving doet denken aan de wijze waarop de Britse militaire begraafplaatsen als groene kathedralen een plek kregen in het landschap van West-Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Gelegen op de toen nog kale heuvel was het Belgenmonument indertijd van ver te zien.

Frictie

Hoewel het Belgenmonument aan het eind van de Eerste Wereldoorlog gereed kwam, was dit niet het juiste moment voor een

plechtige opening. België stoorde zich aan het asiel van de Duitse keizer in Nederland. Bovendien liet Nederland de Duitsers door Zuid-Limburg terugtrekken en vroeg ons land geld voor de opvang Belgische militairen. Daarop eiste België - tevergeefs - Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen op.

En vriendschap

Pas in 1938 bezochten koning Leopold III en koningin Wilhelmina het Belgenmonument. In 1967 kreeg het monument een carillon dat tijdens de Wereldtentoonstelling in Brussel was bespeeld. Toen ontwikkelde het Belgenmonument zich, evenals de piramide van Austerlitz, tot een geliefd toeristenoord.

In de laatste decennia van de twintigste eeuw vervlakte de aandacht. De begroeiing van de heuvel die het Belgenmonument inmiddels aan het zicht onttrekt, is symbolisch voor deze ontwikkeling.

De herinneringen aan het Belgenmonument zijn niet altijd positief. Het is ronduit wrang dat een dodelijke schietincident ten grondslag ligt aan de totstandkoming ervan. Ook na 1918 was er gedurende twee decennia sprake van frictie. Nadien zijn de verhoudingen tussen Nederland en België vriendschappelijk geworden. Sinds 2000 is het gedenkteken bovendien een Rijksmonument. En in 2016, een eeuw na het ontvouwen van het plan, willen Nederlanders en Belgen het monument weer onder de aandacht brengen. Dan kan niet alleen de vriendschap tussen beide landen worden getoond. Het Belgenmonument wijst ons ook op het feit dat de Nederlandse vluchtelingen hulp niet bepaald vlekkeloos was en is.

Tekst: Wim Cappers

Beeld: Bert Pierik

Detail uit het beeldhouwwerk van Hildo Krop

Duitse militaire begraafplaats Maison Blanche

In de dood is iedereen (bijna) gelijk

Liefhebbers van begraafplaatsen worden vaak aangetrokken door de verstilde sfeer, bijzondere flora, de fraaie symboliek en de ‘puzzelstukjes’ op de verschillende grafmonumenten. Op de militaire begraafplaatsen die na de Eerste Wereldoorlog zijn aangelegd, ontbreken juist deze elementen.

Hier overheersen de uniformiteit, staan de schijnbaar eindeloze rijen kleine witte gedenksteden op gemillimeterde grasvelden zonder onkruid, gelardeerd met wat solitaire bomen. Er liggen miljoenen jonge mannen, gestorven tussen 1914 en 1918. Hoe kwamen deze begraafplaatsen eigenlijk tot stand? En zijn ze wel zo gelijkvormig?

Kolonies

Ingebed in het glooiende groengele landschap van de Artois in Noordwest-Frankrijk vormen de dodenakkers stille getuigen van de gruwelijke veldslagen die zich hier een eeuw geleden afspeelden. Dat de Grote Oorlog een echte wereldoorlog was, blijkt wel uit de verschillende nationaliteiten die op de begraafplaatsen te vinden zijn. Afgezien van de grote Franse, Britse, Australische en Canadese dodenakkers kom je hier langs kleine Poolse, Nieuw-Zeelandse (Maori's), Indiase, Portugese en zelfs Chinese begraafplaatsen. Veel soldaten uit de Franse en Britse kolonies vochten immers mee.

De talloze doden dwingen beide kampen al vroeg tot snelle beslissingen over militaire begraafplaatsen. Tijdens de eerste maanden kiezen de oorlogspartijen op de Duitsers na voor massagraven. Door sociale druk gaan alle betrokkenen echter over op individuele graven. In Frankrijk wordt in december 1915 de Wet op het individueel begraven van soldaten van kracht. Geleidelijk worden op tijdelijke begraafplaatsen de lichamen geborgen, op gemeentelijke begraafplaatsen komen militaire delen, uiterst sober, de graven gemarkeerd met een houten kruis.

Ossuaria

Een groot aantal doden wordt ‘onbekend’ verklaard. Een schatting is dat de helft van de aan het westfront gesneuvelde soldaten niet teruggevonden of niet geïdentificeerd is. Ossuaria, mooier woord dan knekelhuizen, zijn vaak de ‘oplossingen’ voor niet-geïdentificeerde strijders. Bij de Britten zijn vrijwilligers van het Rode Kruis overleden gaan zoeken en registreren om hen te repatriëren. Vanaf 1915 worden hun

activiteiten ondergebracht in een Graves Registration Commission. In 1917 werd de Imperial War Graves Commission opgericht, vanaf 1961 de Commonwealth War Graves Commission geheten.

Al in 1915 stelt de Graves Registration Commission een aantal regels vast. Repatriëring van gesneuvelden wordt verboden, dat zou te ingewikkeld en te duur worden. Er zou geen onderscheid gemaakt worden tussen rangen en standen en persoonlijke grafstenen mogen niet meer geplaatst worden. Het materiaal van de grafstenen, de opschriften en symbolen worden in detail

De Britse graftekens waren altijd gemaakt van Portlandsteen, een witte, vrij poreuze kalksteen van het eilandje Portland (Dorset). De groeven zijn er nu nagenoeg uitgeput. Nieuwer is kalksteen oorspronkelijk uit het Britse Hopton Wood, maar nu vooral uit andere groeves. Het is grijzer en grover dan Portland, maar verweert minder snel. Voor nieuwe grafstenen en de vervanging van verweerde of beschadigde Portlandse graftekens wordt vooral Botticino gebruikt, een wit marmer uit Noord-Italië. Dat is veel gladder, niet poreus en dus veel weerbestendiger dan Portland.

Headstones moeten permanent en duurzaam zijn, uniform en er mag geen onderscheid gemaakt worden naar rang of stand

bepaald. De doden worden zo dicht mogelijk bij de plek van sneuvelen begraven. Deze besluiten verklaren het grote aantal Britse begraafplaatsen op soms zeer korte afstand van elkaar. En de vele Britse nabestaanden en inwoners van voormalige koloniën die nu nog de graven bezoeken.

Debatten

In Frankrijk vinden aan het einde van de oorlog verhitte debatten plaats over de toekomst van de doden op tijdelijke begraafplaatsen. Sommigen zijn er voorstander van om de soldaten te begraven op de slagvelden waar zij zijn gevallen, anderen willen dat de lichamen aan de families worden teruggegeven. In 1920 beslist de Franse regering om nationale begraafplaatsen in te richten, zoals bij Douaumont en Notre-Dame-de-Lorette. Families mogen echter de omgekomen militairen op kosten van de staat repatriëren. Ongeveer 30 procent van de geïdentificeerde lichamen keert terug, ofwel 250.000 soldaten. Evenals de Fransen kiezen de Amerikanen voor regionale begraafplaatsen, met als doel de bezoeker te schokken. De individuele graven zijn per natie verschillend maar hanteren hetzelfde principe: een gelijke herdenking voor een evenredige opoffering. Op de Franse, Amerikaanse en Duitse begraafplaatsen is de vorm van de grafsteen afhankelijk van de geloofsovertuiging (kruis, davidster, halvemaan). De Fransen zetten op de kruisjes ‘*Mort pour la France*’ (gestorven voor Frankrijk). Veel Franse begraafplaatsen zijn sober van aanleg en beplanting, architecturale elementen ontbreken.

Duitse begraafplaatsen

Door het Verdrag van Versailles van 1919 komen de Duitse begraafplaatsen tot 1966 onder toezicht van de Franse overheid. De Fransen weigeren lichamen aan de families terug te geven en de Duitsers krijgen maar beperkte stukken terrein toegewezen. Vanaf 1926 mag de Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK) deze begraafplaatsen gaan onderhouden. Sinds 1919 had de Franse gravedienst echter een al behoorlijk aantal kleine begraafplaatsen bij het front opgeheven en de stoffelijke resten ondergebracht in grotere dodenakkers. De VDK begint met de aanleg van nieuwe begraafplaatsen, waaronder de allergrootste: die van Neuville-Saint-Vaast met 36.000 graven. Vandaag de dag is het een indrukwekkende, sobere begraafplaats met vier doden onder elk metaal kruis. Bomen zorgen voor een parkachtige uitstraling. Tussen de schier eindeloze rijen staan weer stèles voor joodse slachtoffers. Het verhaal

Zo komen er begraafplaatsen in eenvoudige, terugkerende vormen om geen verschillen te creëren tussen de slachtoffers

gaat dat Hitler deze in de Tweede Wereldoorlog liet verwijderen.

Nieuwe stijl

Het Verdrag van Versailles regelt ook het wederzijdse onderhoud. Beide partijen gaan begraafplaatsen aanleggen in een heel nieuwe stijl, in eenvoudige, terugkerende vormen om geen verschillen te creëren tussen de slachtoffers. Ook worden moderne, industriële bouwmaterialen als beton voor kruisen gebruikt. Er komt een hergroepering per natie, al zijn nu op veel begraafplaatsen graven van andere landen te vinden. Ten slotte worden gestandaardiseerde kruisen en grafstenen toegepast. Het hoofddoel is de begraafplaatsen een eeuwig karakter te geven. Voor de architectuur van de Britse begraafplaatsen tekenden bekende architecten zoals Edwin Lutyens. Elke Britse begraafplaats (met meer dan vierhonderd doden) beschikt over drie elementen: een ontvangsthalletje met het register van de graven en een gastenboek waarin de bezoekers hun naam kunnen zetten, het *Cross of Sacrifice* en de *Stone of Remembrance*.

Basisprincipes

De Britten geven de graven van de al dan niet geïdentificeerde soldaten uiterst pure grafstenen. De stèle beantwoordt aan de drie basisprincipes die de Commission in februari 1918 bepaald heeft: ze moeten

permanent en duurzaam zijn, uniform en er mag geen onderscheid gemaakt worden naar rang of stand. Het is bijzonder dat deze voorwaarden van overheidswege opgelegd zijn en aanvankelijk bestaat er veel weerstand tegen.

In 1920 beslissen Groot-Brittannië en Frankrijk om het stoffelijk overschot van een onbekende soldaat te verheffen tot symbool van alle doden van de Grote Oorlog. Het lot wijst het overschot van een ‘tommy’ aan die naar Londen wordt overgebracht en op 11 november in de abdij van Westminster begraven.

In de dood is iedereen gelijk, was het uitgangspunt na de Eerste Wereldoorlog. Toch hebben alle nationaliteiten hun eigen (soms beperkte) invulling aan de richtlijnen voor militaire begraafplaatsen gegeven. En dat is ook mooi om te zien.

Liesbeth Vermeulen

Praktische informatie

Goed per trein en auto te bereiken. De steden Arras en Lens bieden prima overnachtingsmogelijkheden. Of neem een landelijke B&B, zoals www.legoutdeshotes.eu/ in Ablain-Saint-Nazaire. Er zijn ook diverse bustrips te boeken. Meer info: www.wegenvanherdenking-noordfrankrijk.com

Britse militaire begraafplaats Cabaret Rouge

Het mausoleum bij de rododendrons

Op de vlag met het adelaarswapen staat de tekst 'Gott mit uns'

Een Duitse enclave in Doorn

Met de opening van de tentoonstelling over *Nederland en de Eerste Wereldoorlog* is Museum Huis Doorn – het voormalig ballingsoord van de voormalige Duitse keizer Willem II – uitgegroeid tot een plaats van herinnering voor deze oorlog. Op het fraaie landgoed staat ook het mausoleum waarin de keizer sinds 1943 in afwachting van betere tijden is bijgezet.

Op zondagochtend 10 november 1918 meldde de Duitse keizer – één van de hoofdrolspelers in de Eerste Wereldoorlog – zich bij de Nederlandse grens in Eijsden met het verzoek om politiek asiel. Twee dagen voordat in Compiègne op 11 november 1918 de wapenstilstand door Duitsland zou worden bekrachtigd, was de keizer zijn land ontvlucht naar Spa in België. Na twintig uur wachten gaf de Nederlandse regering hem toestemming om verder te reizen. Hij vond onderdak in kasteel Amerongen. Achttien maanden later kocht de keizer voor 500.000 gulden Huis Doorn waar hij, na een flinke verbouwing, in 1920 introk.

Dood keizerin

Willem omringde zich in zijn nieuwe huis met meubilair en kunstvoorwerpen die

Keizer Willem II (I) in een loopgraaf

zijn voorouders door de eeuwen heen verzameld hadden. Hij sloot zijn ogen voor de moderne geschiedenis, leefde volledig in het verleden en in de grandeur van zijn familie. Op 11 april 1921 stierf zijn echtgenote Augusta Viktoria. De keizerin wilde in Duitsland begraven worden, niet in Doorn. Willem mocht Nederland echter niet verlaten en kon dus niet aanwezig zijn bij de begrafenis van zijn eigen vrouw. De kist met het stoffelijk overschot werd per trein naar Potsdam vervoerd en bijgezet in de Antikentempel in het park van Slot Sanssouci. In 1922 hertrouwde hij met Hermine von Reuss, een weduwe die uit haar eerdere huwelijk vijf kinderen had.

Militair vertoon

Op 4 juni 1941 overleed Willem II aan de gevolgen van een beroerte. Zijn sterfkamer in Huis Doorn is ongewijzigd, de pantoffels die de keizer tot het laatst droeg, staan nog tegen de muur. De keizer had al in 1933 bepaald dat zijn begrafenisceremonie kort, eenvoudig en zonder militair vertoon moest zijn. Hij wilde, zolang in Duitsland de monarchie niet hersteld was, niet in zijn vaderland begraven worden. In afwachting van de bouw van het mausoleum werd de kist geplaatst in de hofkapel van Huis Doorn. Hitler stuurde tegen de wil van Willem een enorme krans die door zes soldaten moest worden gedragen. Ook rijkscommissaris Seyss-Inquart was aanwezig.

Mausoleum

Op verzoek van zijn zoon Willem ontwierp de Berlijnse architect Martin Kießling een

gebouwtje voor het park, tussen de door Willem zo geliefde rododendrons. De toegang is hermetisch gesloten, alleen na schriftelijke toestemming van het hoofd van de familie Hohenzollern mogen niet-familieleden het bezoeken. Door een raampje aan de zijkant krijg je een indruk van het interieur. In 2012 werd het mausoleum gerestaureerd.

Hermine von Reuss overleed op 7 augustus 1947 in Frankfurt (aan de Oder) in de voormalige DDR. Een poging om haar kist naar Doorn over te brengen liep op niets uit, waarna zij zeer tegen haar wens werd bijgezet in de Antikentempel naast de eerste echtgenote van Willem II.

Nog altijd doet Huis Doorn dienst als bedevaartsoord voor Duitse monarchisten, die in juni zowel zijn geboortedag (27 juni) als zijn sterfdag (4 juni) herdenken. Voor de meeste bezoekers is het mausoleum slechts een herinnering aan een lang vervlogen tijdperk.

Tekst: Bartha Hendriksen

Beeld: Huis Doorn

‘Tusschen twee vuren’

De voormalige keizerlijke garage is verbouwd tot een modern tentoonstellingspaviljoen. In de tentoonstelling belichten een aantal thema's – mobilisatie, publieke opinie, hongerlijders en oorlogswinstmakers, burgervluchtelingen en geïnterneerde soldaten en Rood versus Oranje en de komst van de Duitse keizer – de rol van het neutrale Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Huis Doorn, Langbroekerweg 10, 3941MT Doorn, 0343 421 020, www.huisdoorn.nl, open wo-zo 13.00-17.00 uur.

Beelden van de begrafenis van Willem II zijn te vinden via: www.geschiedenis24.nl/speler.program.7063271.html en www.youtube.com/watch?v=fGJdDyINNo4

In Vlaanderens velden bloeien de klaprozen

Met deze zes woorden vereeuwigde de Canadese legerarts John McCrae in zijn beroemde gedicht 'In Flanders Fields' de Vlaamse velden waar honderd jaar geleden een loopgravenoorlog werd uitgevochten. Met zijn gedicht verbond hij voor altijd de klaproos met de herinnering aan de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog.

Teken van herinnering

De klaproos of *poppy* is in Groot-Brittannië uitgeroemd tot het herdenkingssymbool van de doden van de Eerste Wereldoorlog en alle daaropvolgende oorlogen. Vanaf eind oktober tot en met *Remembrance Day* op 11 november, dragen de Britten – van nieuwslezer tot soapster – een plastic klaproos als corsage. Op die dag in 1918 werd de wapenstilstand tussen de geallieerden en de Duitsers getekend in een treinwagon in het Franse Compiègne.

Het waren de Amerikanen die als eersten de klaproos tot het herdenkingssymbool maakten. Op 9 november 1918, twee dagen voor het einde van oorlog, las de Amerikaanse lerares Moina Michael het gedicht *In Flanders Fields* in een krant. Ze raakte ontroerd en schreef een reactie getiteld *We Shall Keep the Faith* op de achterkant van een gebruikte envelop. Moina beloofde vanaf die dag altijd een klaproos te dragen als een teken van herinnering. Een belofte die door veel Amerikanen en Canadezen werd gevolgd.

Omgewoelde aarde

In de jaren twintig van de vorige eeuw waaide de traditie van het dragen van een gestileerde *poppy* over naar Europa, eerst naar Frankrijk, later naar Groot-Brittannië. De grote of gewone klaproos, officieel

de *Papaver rhoeas*, is een plant uit de papaverfamilie. De plant produceert grote hoeveelheden zaad die jarenlang op grote diepte kunnen overleven.

In de omgewoelde aarde aan weerszijden van de frontlijn en vooral in het niemandsland tussen de geallieerde en Duitse legers kreeg de klaproos vrij spel. In korte tijd koloniseerde de bloem met zijn bloedrode

*In Vlaanderens velden bloeien de klaprozen
tussen de kruisen, rij aan rij
die onze plek aangeven; en in de lucht
vliegen leeuweriken, nog steeds dapper
zingend
zelden gehoord te midden van het kanon-
gebulder
aan de grond.*

*Wij zijn de doden. Enkele dagen geleden
leefden we nog, voelden de dauw, zagen
de zon ondergaan,
beminden en werden bemind en
nu liggen we
in Vlaanderens velden.*

*Neem ons gevecht met de vijand weer op:
tot u gooien wij, met falende hand
de toorts; aan u om haar hoog te houden.
Als gij breekt met ons die sterven
zullen wij niet slapen, ook al bloeien de
klaprozen
in Vlaanderens velden.*

*John McCrae, 8 december 1915. Vertaler
onbekend.*

bladeren en diepzwarte hart de slagvelden en de nieuw aangelegde begraafplaatsen. De klaproos wordt ook geassocieerd met verdooving. De gewonden kregen morfine toegediend om hun pijn te stillen of ze een zachte dood te laten sterven.

Tekst: Bartho Hendriksen

Beeld: Bert Pierik/Liesbeth Vermeulen

John McCrae

Niet ver van *Essex Farm Cemetery* nabij Ieper lag de hulppost waar de Canadese arts, luitenant-kolonel John McCrae (1872-1918) zijn beroemde gedicht over de Vlaamse klaprozen schreef.

McCrae overleed in 1918 aan een gecompliceerde longontsteking en werd begraven op de gemeentelijke begraafplaats van Wimereux aan de Noord-Franse kust.

Hij schreef het gedicht naar alle waarschijnlijkheid op 3 mei 1915 op de dag na de begrafenis van zijn vriend luitenant Alex Hermer. In de maand mei bedekten de klaprozen de omgewoelde aarde van de slagvelden als een rode deken.

McCrae was niet tevreden en gooide het gedicht enige maanden later weg. Een collega zou het gedicht hebben gevonden en naar het tijdschrift *Punch* hebben gestuurd, dat het in december publiceerde.

Liggende grafsteen McCrae

Spaanse Griep

een onverwachte en grote vijand

In dit nummer staat de Eerste Wereldoorlog centraal. Maar oorlogen brengen altijd andere rampspoed met zich mee. En onheil in de vorm van gebrek, plundering, verkrachting en ziektes treft vooral de burgerbevolking. Zo ook dit keer. In het laatste oorlogsjaar brak de Spaanse Griep uit. Terwijl de oorlogvoerende partijen de Nederlandse neutraliteit respecteerden, stopt een besmettelijke ziekte niet bij de grens. Veel funeraire sporen uit de Eerste Wereldoorlog in Nederland verwijzen daarom naar de Spaanse Griep.

Monument voor Servische militairen in Garderen

Waarschijnlijk is de griep uitgebroken in de Verenigde Staten. Om de oorlogspanning niet in gevaar te brengen, hielden de Amerikanen de ziekte geheim. Zo verspreidden Amerikaanse militairen de ziekte naar Europa. Terwijl tijdens de Eerste Wereldoorlog negen miljoen militairen sneuvelden, overleden liefst vijftig miljoen militairen en burgers aan deze ziekte.

Maatschappelijke ontwrichting

Waarschijnlijk brachten mannen die in Duitsland werkten, de Spaanse Griep naar ons land. Aangezien veel Duitsers aan het front vochten, was er in het oostelijke buurland immers veel behoefte aan arbeidskrachten.

De eerste griepgolf in de lente en de zomer was nog mild. Maar de tweede golf in de herfst en de winter was meedogenloos. Door de vele zieken raakte het maatschappelijke leven ontwricht. Scholen werden gesloten, bijeenkomsten verboden en doktoren maakten overuren. Niettemin werden velen snel ernstig ziek, braakten

bloed en stierven door verstikking. Aangezien dertigplussers dankzij de griep van 1890 weerstand hadden opgebouwd, vielen de slachtoffers vooral onder jongvolwassenen.

Van de 6.800.000 inwoners van Nederland stierven 27.000 mensen aan de Spaanse Griep. Dat is een op de 250 mensen. Dit had gevolgen voor de grafcapaciteit. In Veendam raakte het kerkhof bij de Grote Kerk vol, zodat het rond 1920 moest worden uitgebreid.

Drenthe als epicentrum

Drenthe werd het zwaarst getroffen. Deze provincie was weliswaar het dunst bevolkt, maar de mensen leefden er in armoede. Door de oorlogsomstandigheden verminderde hun weerstand verder. Het dorp en het buurtschap Hollandscheveld, oorspronkelijk onderdeel van een zeventiende-eeuwse veenkolonie met Hoogeveen als middelpunt, werd in 1918 zwaar getroffen. Van de 2.700 inwoners overleden negentig mensen aan de griep.

Dat is een op de dertig inwoners! Er waren dagen dat er vier rouwstoeten door de kanalen voeren. De - veelal vrouwelijke - nabestaanden zaten op de boot naast de kist en hadden witte zakdoeken in de hand. Het gebruik dat vrouwen op of naast de kist zaten, was overigens vanwege het gevaar voor de hygiëne rond 1900 in de Achterhoek al verboden.

De doden werden op de begraafplaats van Hollandscheveld begraven. De doodgraver kon het werk niet aan zodat hij arbeiders inschakelde. Zij waren zo bang voor de griep dat ze jenever dronken omdat dit besmetting zou tegengaan.

Begrafenisvereniging

De Spaanse Griep had ook gevolgen voor de wijze van begraven. Na het verdwijnen van de ziekte kreeg Hollandscheveld in 1922 een begrafenisvereniging zodat de lijkbezorging professionaliseerde.

Recent is de belangstelling voor de ramp herleefd. Dat is te danken aan onderzoek van de in Hollandscheveld geboren Albert Metselaar. Toen de algemene graven op de gemeentelijke begraafplaats aan de Zuiderweg in Hoogeveen die aan de Spaanse Griep herinnerden, werden geruimd, is mede op zijn initiatief in 2009 een monument onthuld voor de honderdvijftig griepdoden uit Hoogeveen. Op de stèle is een treurboom afgebeeld.

Belgische geïnterneerden

Ook veel gevluchte burgers en geïnterneerde militairen uit België werden ziek. In Heerlen vonden voor de oorlog veel Duitsers en Oostenrijkers werk in de pas geopende mijnen. Tijdens de oorlog werden zij vervangen door geïnterneerde Belgische militairen die zo wat te doen kregen. Verschillende van hen stierven aan het eind van de oorlog alsnog aan de Spaanse Griep. In 1925 werd in de mijnstad in het bijzijn van Nederlandse en Belgische autoriteiten een monument onthuld ter nagedachtenis aan hen.

Tragisch is het verhaal van de Belgische soldaat Frans Bosmans die in Dokkum ligt begraven. Het is typerend voor de herleving van de Eerste Wereldoorlog dat Kees Bangma het verhaal uitzocht en in 2011 op internet publiceerde. Na zijn vlucht naar Nederland werd Frans geïnterneerd en te werk gesteld bij een manden- en meubelmaker in Dokkum. Daar ontmoette hij de werkster Jeltje Kramer. Ze trouwden in 1917 en kregen een dochtertje. Na afloop van de oorlog keerde Frans terug naar zijn woonplaats Herenthout om zijn terugkeer voor te bereiden. Zijn familie was blij verrast hem levend terug te

Via de Spaanse Griep was het neutrale Nederland meer bij de Eerste Wereldoorlog betrokken dan tot voor kort werd gedacht

zien. Toen hij naar Dokkum terugreisde, kreeg hij de Spaanse Griep en stierf alsnog.

Toch bij elkaar

Het was zijn laatste wens dat Jeltje en hij bij elkaar werden begraven. Aangezien Jeltje Nederlands-hervormd was, wilde Frans niet op de katholieke begraafplaats in Dokkum ter aarde worden besteld.

Daarom rust hij op de algemene begraafplaats Lindenhof. Op zijn graf staat een militaire stèle. Jeltje en hun dochtertje werden door de Belgische familie opgevangen. Dankzij de keus van Frans, kon Jeltje na haar overlijden in 1958 naast haar Frans worden begraven.

Toen in 1963 het Belgisch militair ereveld in Harderwijk werd geopend, weigerde de familie het stoffelijk overschot van Frans Bosmans daar te laten herbegraven. Zo heeft Dokkum zijn variant van het bekende graf met de handjes in Roermond.

Gestrande Serviërs

Ook het verhaal van een stel Servische militairen is schrijnend. Deze groep had

Door de vele zieken raakte het maatschappelijke leven ontwricht

de oorlog in Duitse krijgsgevangenschap doorgebracht. Na de oorlog zouden ze via Nederland worden gerepatriëerd. Ze werden in het ontruimde mobilisatiekamp bij Nieuw-Millingen opgevangen. Daar kregen velen van hen de Spaanse Griep.

29 Serviërs stierven en werden begraven op de algemene begraafplaats van Garderen. Op hun rustplaats werd een monument geplaatst.

In 1938 liet Joegoslavië, waar Servië inmiddels deel van uitmaakte, de stoffelijk overschotten opgraven. Ze zijn met zestig Serviërs die elders in Nederland begraven lagen, herbegraven in een mausoleum op de Servische militaire begraafplaats in het Tsjechische Jindrichovice. Servië had deze begraafplaats in 1932 geopend om er zijn duizenden omgekomen burgers en militairen te kunnen herbegraven die daar door Oostenrijk tijdens de Eerste Wereldoorlog gevangen waren gezet.

De recente Nederlandse belangstelling

voor de Eerste Wereldoorlog blijkt ook in dit geval. Dankzij Nederlanders en Serviërs en de hulp van de Servische ambassade werd het vervallen monument op de begraafplaats in Garderen in 2006 opgeknapt. Een jaar later werd er een stèle met de afbeelding van een Servische soldaat aan toegevoegd. Zo eren Serviërs landgenoten die ver van huis sterven. Nadat in de daarop volgende jaren de namen van 35 elders gestorven Serviërs aan het monument waren toegevoegd, is de zorg voor het monument in 2011 overgedragen aan de Servische ambassade.

Via de Spaanse Griep was het neutrale Nederland meer bij de Eerste Wereldoorlog betrokken dan tot voor kort werd gedacht. Deze funeraire plaatsen van herinnering laten zien dat niet alleen de eigen bevolking maar ook veel buitenlandse militairen zwaar werden getroffen.

Wim Cappers

Herdenkingsmonument voor Belgische geïnterneerden op begraafplaats Akerstraat in Heerlen. Foto: Leon Bok Bureau Funeraire Adviezen

Chinese deel van begraafplaats Kranenburg, Zwolle Foto: Bert Pierik

Excursie Bergklooster en Kranenburg in Zwolle

Op 20 september organiseert De Terebinth een gevarieerde excursie naar Zwolle. Een wandeling over een middeleeuwse begraafplaats, de 20ste-eeuwse ‘nieuwe’ gemeentelijke begraafplaats en een 21ste-eeuwse uitbreiding.

Aan de oostrand van Zwolle liggen twee grote begraafplaatsen. Bergklooster is de oudste van de Hanzestad die nog steeds in gebruik is. De begraafplaats oogt door het ontbreken van grote grafmonumenten en gepolijste stèles bescheiden. Aan de rand van de begraafplaats staat een monument ter nagedachtenis van Thomas a Kempis die hier in 1406 tot een kloosterorde toetrad. Bergklooster bezit een klein funerair museum. Hoewel de begraafplaats geen natuurbegraafplaats is wordt deze wel op ecologische wijze beheerd. In 2012 werd

de moderne begraafplaats Nieuw-Bergklooster geopend.

Toen de Algemene Begraafplaats aan de Meppelerstraatweg vol dreigde te raken, besloot de gemeente Zwolle de havezate Kranenburg in te richten als begraafplaats. Louis Copijn ontwierp een park met een grote vijver, grasveld en bosschages. Later werd de begraafplaats uitgebreid met een bosperceel en een hagenpark. Rond een vijver zijn vier wanden opgetrokken waar overledenen bovengronds begraven kunnen worden. Niet ver van het crematorium staat het nieuwe uitvaartcentrum.

Het programma:

10.15 uur: ontvangst met koffie op begraafplaats Bergklooster

10.30 -12.30 uur: rondleiding over Oud- en Nieuw-Bergklooster door de beheerder van de begraafplaats Bert Pierik, die tevens lid is van de redactie van *Terebinth*.

12.30-13.15 uur: lunch in uitvaartcentrum Kranenburg

13.15-15.15 uur: rondleiding over Kranenburg door de beheerder, Marinus Heldoorn.

De brochure met achtergrondinformatie is te downloaden van de website of op te vragen bij het bureau. De kosten voor excursie bedragen: € 12,50 (leden) en € 15,- voor overige belangstellenden. Minimum aantal deelnemers: 15. Aanmelden voor deze excursie kan tot 13 september via bureau@terebinth.nl of telefonisch 0345 521132.

Excursie Friesland

Op 21 juni was er een prima georganiseerde excursie met interessante inleidingen in de kerken van het Friese Oosterwolde, Haule en Donkerbroek, met een bezoek aan verschillende kerkhoven en begraafplaatsen. Gids Henk Schurer verwelkomde de deelnemers in het Stellingwarfs.

Ooststellingwerf Foto: Kees Berger

Wisselingen in de redactie

Bijna twee decennia maakte Rita Hulsman deel uit van de redactie. Ze meldde zich in december 1996. Haar speciale belangstelling ligt op het terrein van architectuur en symboliek. Mede dankzij haar heldere stijl hebben de lezers van *Terebinth* veel van haar kunnen leren. Tussendoor stond Rita mede aan de wieg van de reeks *Funeraire Cultuur* en schreef in haar eentje alle deeltjes over de deelreeks *Zuid-Holland*. Bovendien had zij een belangrijk aandeel in de digitale *Nieuwsbrief*. Ten slotte heeft Rita haar stempel gedrukt op de vormgeving van het tijdschrift door op gezette tijden met een voorstel tot vernieuwing te komen. De vormgeving van het tijdschrift in kleur is haar laatste bijdrage. De redactie en, nemen wij aan, de leden van de vereniging, gaan Rita missen.

Ook Jannes Mulder maakt na ruim zeven jaar geen deel meer uit van de redactie. Zijn belangstelling gaat uit naar funeraire rituelen. Daartoe interviewde hij jarenlang kenners van rituelen voor de rubriek *Gast aan het woord*. Daarna had hij de rubriek *Uit het veld* onder zijn hoede. Voorts gaf hij met gedrevenheid mede vorm aan themanummers over Vlaanderen en Allerzielen. Daarmee heeft Jannes zijn zeer gewaardeerde stempel op *Terebinth* gedrukt.

In 2014 heeft Korrie Korevaart de redactie versterkt. Zij zet zich al jarenlang in voor de begraafplaats Maria Rust in Rockanje. In de redactie ontpopt zij zich inmiddels als een gedreven recensent en schrijfter van artikelen. Haar stroom suggesties voor kopij zal ons tijdschrift ten goede komen.

Eindredacteur gezocht

Sinds december 2007 heeft Liesbeth Vermeulen op uitstekende wijze de eindredactie van *Terebinth* verzorgd. Zij blijft lid van de redactie maar heeft aangegeven zich op het schrijven van artikelen te willen toeleggen. De redactie zoekt daarom een nieuwe eindredacteur.

Belangstellenden kunnen zich melden bij hoofdredacteur Wim Cappers: 06-12658696 of w.cappers@planet.nl

Bestuursnieuws

In het tijdschrift staat voortaan geen Bestuursnieuws meer. Dit wordt indien nodig als bijlage toegevoegd.

Voorzitter De Terebinth spreekt na aankomst van de rouwkoets

Week van de Begraafplaats: terugblik op een vooruitblik

De eerste Week van de Begraafplaats was van 31 mei tot en met 8 juni. Het zwaartepunt lag in Amsterdam maar ook elders in het land deden tientallen begraafplaatsen mee. De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen en De Terebinth waren nauw bij de organisatie betrokken. Het uitdagende motto van de Week was: 'Lang leve de begraafplaats!' Was de Week een succes? En heeft de begraafplaats inderdaad toekomst?

Aanleiding voor het organiseren van de Week van de Begraafplaats is de almaar groeiende grote belangstelling voor crematie. Juist nu het in 2014 het honderd jaar geleden is dat er voor het eerst in de moderne tijd iemand in Nederland werd gecremeerd, kiest zestig procent voor deze vorm van lijkbezorging. Daarnaast neemt sinds ruim een decennium de interesse voor een laatste rustplaats op een natuur-begraafplaats sterk toe. Klassieke begraafplaatsen hebben dus redenen om zich zorgen te maken over hun toekomst.

Amsterdam

Amsterdam had onder meer via advertenties op bussen reclame voor de Week gemaakt. Aangezien de rooms-katholieke begraafplaats Buitenveldert in Amsterdam het initiatief voor de Week had genomen, vond hier op zaterdag 31 mei de opening plaats. Die startte met een terugblik in de vorm van een traditionele rouwstoet met een rouwkoets, gevolgd door een priester, nabestaanden en belangstellenden. De stoet trok door de straten van Amsterdam-Zuid. Hoewel het rond het middaguur nog niet

erg druk was, trok de stoet toch de aandacht. Teruggekeerd op de begraafplaats opende Bartho Hendriksen als voorzitter van De Terebinth de Week met een krachtig pleidooi voor de klassieke begraafplaats. 's Middags was de blik gericht op de toekomst met lezingen en rondleidingen langs gedenktekens en groen. Terwijl medewerkers lieten zien hoe een graf wordt gedolven, mochten belangstellenden proberen letters in een gedenksteen te hakken.

Via een enquête inventariseerden de medewerkers de wensen van belangstellenden. Uit de respons blijkt dat de bezoekers tevreden zijn met Buitenveldert. Maar ze schatten de kosten van algemene en particuliere graven te hoog in. Bovendien vragen mensen om beter onderhoud. Hoewel alle informatie via internet beschikbaar is, blijken de bezoekers zich vooral via papieren media te laten voorlichten. Zo werd de Week op Buitenveldert een contactdag waarbij de blik vooruit was gericht.

Zorgvlied organiseerde de tentoonstelling *Domus Aeterna* ofwel 'eeuwig huis'. Kun-

stenaars was gevraagd om een beschutte plek te ontwerpen voor de spullen die nabestaanden bij een laatste rustplaats willen neerleggen. De ontwerpen doen denken aan huisaltaartjes die veel nabestaanden thuis inrichten.

Op Sint Barbara leidde oud-beheerder Johan Degenkamp geïnteresseerden rond langs de prachtige graven van ooit vooraanstaande katholieken als de schrijver Joseph Alberdingk Thijm en Judocus Smits, de oprichter van het inmiddels ter ziele gegane dagblad *De Tijd*.

Heilig Landstichting

Buiten Amsterdam deed bijvoorbeeld Begraaf en gedenkpark Heilig Land Stichting mee. Op zondagochtend 8 juni was er een concert gepland na een druk bezochte IVN-wandeling over de groene begraafplaats. Bij de Hemelvaartkoepel bracht een Vietnamese zanger begeleid door snaarinstrumenten liederen ten gehore. Voor een eerste keer deden verrassend veel begraafplaatsen mee. De belangstelling van het publiek en waarschijnlijk ook van leden van De Terebinth kon beter. Ook de programma's mochten wel wat onconventioneler. Maar een nieuwe traditie moet groeien. Daarom is het goed nu al de tweede Week te plannen. Dit initiatief brengt medewerkers, belanghebbenden en belangstellenden samen. Zo is er een toekomst voor de klassieke begraafplaats.

Wim Cappers

UIT HET VELD

In deze rubriek vertellen leden of gasten over hun werk voor het behoud van ons funeraire erfgoed. Deze keer medewerkers van de Oorlogsgravenstichting.

Iedereen kent de Oorlogsgravenstichting (OGS). Minder bekend is dat de OGS niet alleen graven van militairen uit de Tweede Wereldoorlog onderhoudt, maar ook die uit de Eerste Wereldoorlog. Het helpt natuurlijk ook niet dat direct betrokkenen er het fijne niet van weten. Volgens een medewerker van het ereveld in Harderwijk, met graven uit 1914-1918, raakt de OGS de graven uit de Eerste Wereldoorlog niet aan: 'Daar komt een speciaal, groen auto-tje uit Brussel voor langs.'

Bijna duizend graven

Johan Teeuwisse en Arie Harrewijn werken allebei bij de OGS. Zij weten wel hoe de vork in de steel zit. Er is tijdens 1914-1918 niet op Nederlands grondgebied gevochten. De Duitsers konden krijgsgevangenen echter overdragen aan een neutrale mogendheid, zoals Nederland. Als die tijdens hun interneringstijd in Nederland overleden, werden ze hier begraven, net als veel buitenlandse burgervluchtelingen en soldaten die aanspoelden op de Noordzeestranden. Teeuwisse somt op waar er graven van militairen en burgers uit de Eerste Wereldoorlog te vinden zijn: 'In Amersfoort, Groningen, Harderwijk, Enschede – op wel 25 locaties. Soms gaat het maar om een enkel graf, zoals in Dokkum. Soms zijn het erevelden, zoals in Harderwijk, waar een paar honderd buitenlanders begraven zijn. In totaal gaat het om een kleine duizend personen: meest Britten en Belgen, maar ook Fransen, Italianen en een enkele Duitser.'

Groen auto-tje

Oorspronkelijk zorgde de overheid voor deze 'rijksgraven'. In 1946, toen de Oorlogsgravenstichting voor het onderhoud van de graven van militairen uit de Tweede Wereldoorlog werd opgericht, kreeg de stichting die uit de Eerste

Wereldoorlog erbij. Teeuwisse: 'We doen voor deze graven hetzelfde als voor de graven uit de Tweede Wereldoorlog: schoonmaken, renoveren, vervangen, zorgen voor de beplanting. Mijn collega Arie Harrewijn rijdt – inderdaad, met een groene bestelbus – het land in en neemt als inspecteur op wat er aan het onderhoud van de graven moet gebeuren.' Arie Harrewijn bevestigt dat dit voor alle graven geldt: 'Voor graven uit de Tweede én de Eerste Wereldoorlog. Bij Gemeenbest graven werken we vaak samen met de Commonwealth War Graves Commission, die wereldwijd voor 1,7 miljoen graven en herdenkingsmonumenten zorgt.' De OGS heeft 26 medewerkers, op kantoor, op de erevelden en bij de technische dienst. Het buitenwerk wordt gedaan met twee mobiele teams, die er ook voor zorgen dat de beplanting op de graven uit de Eerste Wereldoorlog *pico bello* in orde is. Arie Harrewijn: 'We hebben

een uitgebreid netwerk van ruim 400 consuls. Dat zijn OGS-contactpersonen die ter plekke de staat van de graven in de gaten houden en daarover aan Den Haag rapporteren.'

Waarschuwing

Aan Teeuwisse de vraag wat voor nut dit heeft, het onderhoud van graven uit de Eerste Wereldoorlog. De directe nabestaanden zijn overleden en als de familie er niet voor zorgt, waarom zou de OGS dat dan doen? Teeuwisse heeft een duidelijk antwoord: 'Dit heeft altijd nut: als waarschuwing – nooit meer oorlog! En verre nazaten komen nog steeds speciaal naar Nederland. Ook de media tonen geregeld interesse: laatst zijn er in Harderwijk nog opnames door de Belgische tv gemaakt.' Helaas is er op de website van OGS niets te vinden over het werk van de stichting voor de graven uit 1914-1918. 'Eh, ja,' geeft Teeuwisse toe, 'daar hadden we eigenlijk, speciaal voor dit herdenkingsjaar, al iets aan moeten doen.'

Korrie Korevaart

Meer informatie: www.cwgc.nl en www.ogs.nl

Het groene busje. Links Arie Harrewijn (inspecteur van de Oorlogsgravenstichting) en rechts John Groenestein (voorman Groenvoorziening OGS) Foto: OGS

COLOFON

Terebinth XXVIII (2014-3)
ISSN: 1382-5259. Tijdschrift
voor Funeraire Cultuur. Uitgave
van Vereniging De Terebinth,
een onafhankelijke landelijke
vereniging die zich inzet voor de funeraire
cultuur in Nederland.

Redactieadres

Kantershof 372, 1104 GV Amsterdam
020 609 0583; eindredacteur@terebinth.nl.
Ook voor advertenties en inlegvellen.

Redactie

Wim Cappers (hoofdredacteur), Bartho
Hendriksen, Korrie Korevaart, Bert Pierik
(fotoredacteur), Liesbeth Vermeulen (eind-
redacteur).

Inleverdatum van kopij

Decembern timer: 24 oktober 2014.

Verschi jning

Terebinth verschijnt vier keer per jaar:
rond 1 maart, 1 juni, 1 september en
1 december.

Digitaal

www.terebinth.nl
<http://tijdschrift-terebinth.nl>
www.facebook.com/TijdschriftTerebinth
<https://twitter.com/deterebinth>

Lidmaatschap

Het lidmaatschap kost in 2014 voor perso-
nen € 25,- voor elke huisgenoot € 10,- en
voor organisaties € 80,- per jaar.
Bibliotheken en media kunnen zich op het
tijdschrift abonneren voor € 25,-

Overmaken op rekeningnummer NL92INGB
0000335536 van Vereniging De Terebinth.
Losse nummers kosten € 6,25 (incl. porto).
Donateurs die € 25,- of meer betalen krijgen
het tijdschrift gratis toegezonden.

Dagelijks Bestuur en Bureau

Voorzitter: Bartho Hendriksen,
voorzitter@terebinth.nl
Secretaris: wnd., Joke van der Brug,
secretaris@terebinth.nl
Penningmeester: Harry Schwering,
penningmeester@terebinth.nl

Bureau Vereniging De Terebinth

P/a: Slotstraat 13-1, 4101 BH Culemborg
bureau@terebinth.nl

© Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen
zonder schriftelijke toestemming van de redactie.